

UNIVERSITÄTS-
BIBLIOTHEK
PADERBORN

**Q. SEPTIMII|| FLORENTIS|| TERTVLLIANI||
CARTHAGINIENSIS|| PRESBYTERI, OPERA|| QVÆ
HACTENVS REPERIRI|| POTVERVNT OMNIA:||**

Tertullianus, Quintus Septimius Florens

Antverpiae, 1584

De Pœnitentia.

[urn:nbn:de:hbz:466:1-73633](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:hbz:466:1-73633)

Q. SEPTIMII FLORENTIS
TERTVLLIANI DE 'POENITEN-
TIA LIBER.

POENITENTIAM, hoc genus hominum, quod & ipsi retrò
fuius, cæci, sine domini lumine, natura tenus, norunt, passio-
ne animi quandam esse, quæ veniat de offensa sententiæ prio-
ris. Ceterum à ratione eius tantum absunt, quantum ab ipso ratio-
nis auctore: quippe res Dei ratio. Quia Deus omnium cõ-
ditor, nihil non ratione prouidit, disposuit, ordinauit, nihil nõ
ratione tractari intelligique voluit. Igitur ignorantes quique
Deum, rem quoque eius ignorēt necesse est, quia nullus omnino
thesaurus extraneis patet. Itaque vniuersam vitæ conuersationem
sine gubernaculo rationis transfretantes, imminentem seculo
procellam vitare non norunt. Quam autem in poenitentia actu

irrationabiliter deuersentur, vel vno isto satis erit expedire, cum illa etiam in bonis factis
suis adhibent. Poenitet fidei, amoris, simplicitatis, patientiæ, misericordiæ, prout quid in
ingratiam cecidit; Semetipsum execrantur, quia benefecerint, eamque maximè poeniten-
tiæ speciem quæ optimis operibus irrogatur, in corde figunt: meminisse curantes ne quid
boni rursus præstent, contra poenitentiam malorum leuius incubant. Denique facilius per
eandem delinquant, quam per eandem rectè faciunt. [Quod si Dei ac per hoc ratio-
nis quoque compotes agerent, merita primò poenitentia expenderent, nec unquam eam
ad augmentum peruersæ emendationis adhiberent; modum denique poenitendi tempe-
rarent, quia & delinquendi tenerent, timentes Dominum scilicet. Sed ubi metus nullus,
emendatio proinde nulla, ubi emendatio nulla, poenitentia necessario vana, quia caret fru-
ctu suo, cui eam Deus seuit, id est, hominis saluti. Nam Deus post tot ac tanta delicta huma-
næ temeritatis à principe generis Adam auspiciata, post condemnatum hominem cum se-
culi dote, post eiectionem paradiso, mortisque subiectum, quum rursus ad suam misericordiã
maturauisset, iam inde in semetipso poenitentiam dedicauit, rescissa sententia irarum pri-
stinarum ignoscere pactus operi & imagini suæ. Itaque & populum sibi congregauit, & multis
bonitatis suæ largitionibus fouit, & ingratißimum totiens expertus, ad poenitentiam sem-
per hortatus est, & prophetando, vniuersorum prophetarum emisit ora: mox gratiam pol-
licitus, quam in extremitatibus temporum per spiritum suum vniuerso orbi illuminaturus
esset, præire intinctionem poenitentia iussit, ut quos per gratiam vocaret ad promissionem
semini Abraham destinata, per poenitentia subsignationem antè componeret. Non ta-
cet Ioannes: Poenitentiam in te dicens, iam enim salus nationibus appropinquabit. Do-
minus scilicet afferens, secundum Dei promissum. Cui præministrans, poenitentiam destina-
bat purgandis metibus præpositam; uti quicquid error vetus inquinasset, quicquid in cor-
de hominis ignorantia contaminasset, id poenitentia verrens & radens, & foras abiiciens,
mundam pectoris domum superuenturo spiritui sancto pareret, quo se ille cum cælestibus
bonis libens inferat. Horum bonorum vnus est titulus, salus hominis, criminum pristino-
rum abolitione præmissa. Hæc poenitentia causa: hæc opera negotium diuinæ misericor-
diæ curans: quod homini proficit, Deo seruit. Ceterum ratio eius quam cognito Domino
discimus, certam formam tenet, ne bonis unquam factis cogitatisve, quasi violentia aliqua,
manus iniiciatur. Deus enim reprobationem bonorum ratant non habens, ut potest suorum;
quorum quum auctor & defensor sit, necesse est proinde & acceptator. Si acceptator, etiam

R ij

CAP. I.

RATIO.

11.

Gen. 3.

Ibidem 8.

Gen. 9.

Ibid. 12.

Matth. 3.

TULLIANUS
ANNOTATIS
MELLE
A. V.
16.

remunerator. Viderit ergo ingratus hominū, si etiam bonis factis pœnitentiā cogit. Viderit
 & gratia, si captatio eius ad beneficiendum incitamento est. Terrena, mortalis vtraque.
 Quantum enim compendij, si grato benefeceris? vel dispendij, si ingrato? Bonum fa-
 ctum Deum habet debitorem, sicut & malū; quia iudex omnis remunerator est causa. At
 cum iudex Deus iustitiæ charissimæ sibi exigendæ tuendæque præsideat, & in eam, omnē
 summā disciplinæ suæ sanciat; dubitandū est, sicut in vniuersis actibus nostris, ita in pœni-
 tentiæ quoque causa iustitiam Deo præstandam esse? quod quidem ita impleri licebit, si
 peccatis solummodo adhibeatur. Porro peccatum, nisi malum factum dici non meretur,
 nec quisquam beneficiendo delinquit; quod si non delinquit, ¹⁰ cur pœnitentiam inuadit
 delinquentium? priuatum cur malitiæ officium bonitati suæ imponit? Ita euenit, vt cum
 aliquid vbi non oportet, adhibetur, illic vbi oportet, negligatur. [¹¹ Quorum ergo pec-
 nitentiā iusta & debita videatur, id est, quæ delicto deputanda sint, locus quidem expostulat
 denotare, sed otiosum videri potest. Domino enim cognito, vltro spiritus à suo auctore
 respectus, emergit ad notitiam veritatis, & admissus ad dominicæ præcepta, ex ipsis statim
 eruditur, id peccato deputandum, à quo Deus arceat. Quoniam cum Deum grande
 quid boni constet esse; vtique bono nisi malum non displiceret, quod inter contraria sibi
 nulla amicitia est. Perstringere tamen non pigebit, delictorum quædam esse carnalia, id
 est, corporalia, quædam verò spiritualia. Nam cum ex hac duplicis substantiæ congrega-
 tione confectus homo sit, non aliud delinquit, quam vnde constat. Sed non eo inter-
 se differunt, quod corpus & spiritus duo sunt: alioqui eo magis paria sunt, quia duo
 efficiunt: ne quis pro diuersitate materiarum peccata eorum discernat, vt alterum
 altero leuius aut grauius existimet. Siquidem & caro, & spiritus, Dei res: ¹² alia manu
 eius expressa, alia ad flatu eius consummata. Cum ergo ex pari ad Dominum pertinent,
 quodcumque eorum deliquerit, ex pari Dominum offendit. An tu discernas adus carnis &
 spiritus? quorum & in vita, & in morte, & in resurrectione, tantum communionis atque
 confortij est, vt pariter tunc aut in vitam, aut in iudicium suscitentur: quia scilicet pariter
 aut deliquerint, aut innocenter egerint. Hoc eo præmiserimus, vt nō minorem alteri qui
 vtique parti, si quid deliquerit, pœnitentiæ, necessitatem intelligamus impendere. Com-
 munis reatus amborum est, communis & iudex, Deus scilicet: communis igitur & pœni-
 tentiæ medela. Exinde spiritualia & corporalia nominantur, quod delictum omne, aut
 tur, aut cogitatur: Vt corporale sit quod in facto est; quia factum, vt corpus & videtur
 contingi habet: Spiritale verò, quod in animo est, quia spiritus neque videtur, neque re-
 netur. Per quod ostenditur, non facti solum, verum & voluntatis delicta vitanda, &
 pœnitentia purganda esse. Neque enim si mediocritas humana factis solum iudicat, quia
 voluntatis latebris par non est; idcirco crimina eius etiam sub Deo negligamus. Deus in
 omnia sufficit. Nihil à conspectu eius remotum, vnde omnino delinquitur. Quia non
 ignorat, nec omittit, quominus in iudicium decernat. Dissimulato & præuaricato per-
 spicaciæ suæ non est. Quid? quod voluntas facti origo est? ¹³ Viderint enim, si qua culpa
 aut necessitati, aut ignorantie imputantur, quibus exceptis, iam non nisi voluntate delin-
 quitur. Cum ergo facti origo est, non tanto potior ad penam est, quanto principalis
 ad culpam? quæ ne tunc quidem liberatur, cum aliqua difficultas perpetrationem eius
 intercipit. Ipsa enim sibi imputatur, nec excusari poterit per illam perficendi intelli-
 citatem, operata quod suum fuerat. Denique Dominus, quemadmodum se adhiben-
 tem legis superstruere demonstrat, nisi & voluntatis interdicendo delicta? quem adhi-
 terum, non eum solum definit, qui cominus in alienū matrimonium cecidisset, verum
 etiam illum, qui aspectus concupiscentia contaminasset: adeo quod prohibetur adhi-
 strare, satis periculose animus sibi representat, & temere per voluntatem expungit esse
 etum. Cuius voluntatis cum vis tanta sit, cur non, solatium sui saturans, pro facto ce-
 dat? pro facto ergo plectetur. Vanissimum est dicere: volui, nec tamen feci. Atqui
 perficere debes, quia vis, aut nec velle, quia nec perficis. Sed ipse conscientie tue con-
 fessione pronuncias. Nam si bonum concupisceres, perficere gestisses; porro sicut malum
 non perficis, nec concupiscere debueras. Quæque te constitueris, crimine astringeris.
 quia aut malum volueris, aut bonum non adimpleueris. [¹⁴ Omnibus ergo delictis, &
 carne, seu spiritu, seu facto, seu voluntate commissis, ¹⁵ qui penam per iudicium debe-
 nauit, idem & veniam per pœnitentiam spondit, dicens ad populum: ¹⁶ Pœnitete, &
 saluum faciam te. Et iterum: Viuo, inquit, Dominus, &: ¹⁷ Pœnitentiam malo quam

A mortem. Ergo pœnitentia vita est, quum præponitur morti. Eam tu peccator, mei similis (imò me minor, ¹⁸ ego enim præstantiam in delictis meam agnosco) ita inuade, ita amplectare, ¹⁹ vt naufragus alicuius tabulæ fidem. Hæc te peccatorum fluctibus merulum perlauabit, & in portum diuinæ clementiæ ²⁰ protelabit. Rape occasionem inopinata felicitatis: vt ille tu, nihil quondam penes Deum, nisi stilla situlæ, & aræ puluis, & vasculum figuli; arbor exinde fias illa quæ penes aquas seritur, & ²¹ in foliis perennat, & tempore suo fructus agit; quæ non ignem, non securim videbit. Pœniteat errorum reperta veritate, pœniteat amasse quæ Deus non amat, quando ne nos quidem ipsi, seruulis nostris ea quibus offendimur, non odisse permittimus. Obsequij enim ratio in similitudine animorum constituta est. De bono pœnitentiæ enumerando, diffusa & per hoc magno eloquio committenda materia est. Nos verò pro nostris angustis vnum inculcamus, bonum atque optimum esse quod Deus præcipit. Audaciam existimo de bono diuini præcepti disputare. Neque enim quia bonum est, idcirco auscultare debemus; sed quia Deus præcepit. Ad exhibitionem obsequij, prior est maiestas diuinæ potestatis. Prior est auctoritas imperantis, quam vtilitas seruientis. Bonum est pœnitere, an non? Quid reuoluis, Deus præcipit. At enim ille non præcipit tantum, sed etiam hortatur. Inuitat præmio salutem; iurans, etiam: Viuo, dicens, cupit credi sibi. Obeatos nos, quorum causa Deus ²² iurat. O miserimos, si nec iuranti Domino credimus. Quod igitur Deus tantoperè commendat, quod etiam humano more sub deieratione testatur, summa vtique grauitate & aggredi & custodire debemus; vt in asseueratione diuinæ gratiæ permanentes, in fructu quoque eius & emolumento proinde perseuerare possimus. [²³ Hoc enim dico, pœnitentiam quæ per Dei gratiam ostensa & indicta nobis, in gratiam nos Domino reuocat, semel cognitam atque susceptam, nunquam posthac iteratione delicti resignari oportere. Jam quidem ²⁴ nullum ignorantia prætextu tibi patrocinatur; quod Domino agnito præceptisque eius admissis, denique pœnitentia delictorum functus, rursus te in delicta restituis. Ita, in quantum ignorantia segregaris, intantum contumacia adglutinaris. Nam si deireò te deliquisse pœnituerat, quia Dominum cœperas timere; cur quod metus gratia gessisti, rescindere maluisti, nisi quia metuere desisti? Neque enim timorem alia res quam contumacia subuertit. ²⁵ Cum etiam ignorantes Dominum nulla exceptio tueatur à pœna (quia Deum in aperto constitutum, & vel ex ipsis cœlestibus bonis comprehensibilem ignorari non licet) quanto cognitum despici periculosum est? Despicit porro qui bonorum ac malorum intellectum ab illo consecutus, quod intelligit fugiendum, quodque iam fugit, resumens, intellectui suo, id est, Dei dono contumeliam facit; respuit datorem, cum datum deserit; negat beneficium, quum beneficium non honorat. Quemadmodum ei potest placere, cuius munus sibi displicet? Ita in Dominum non modo contumax, sed etiam ingratus apparet. Ceterum non leuiter in Dominum peccat, qui quum æmulo eius diabolo pœnitentia renunciaffet, & hoc nomine illum Domino subiecisset, rursus eundem regressu suo erigit, & exultationem eius seipsum facit; ²⁶ vt denuò Malus, recuperata præda sua aduersus Dominum, gaudeat. Nonne, quod dicere quoque periculosum est, sed ad ædificationem proferendum est, diabolum Domino præponit? Comparationem enim videtur egisse, qui vtrunque cognouerit; & iudicatio pronunciaffe, eum meliorem cuius se rursus esse maluerit. ²⁷ Ita, qui per delictorum pœnitentiam instituerat Domino satisfacere, diabolo per aliam pœnitentiæ pœnitentiam satisfaciens; eritque tanto magis perosus Deo, quanto æmulo eius acceptus. ²⁸ Sed aiunt quidam: Satis Deum habere, si corde & animo suspiciatur, licet actu minus fiat. Itaque, se saluo metu & fide peccare; hoc est, salua castitate, matrimonia violare; salua pietate, se saluo metu & fide peccare; hoc est, salua castitate, matrimonia violare; salua pietate, parenti venenum temperare. Sic ergo & ipsi, salua venia, in gehennam detrudentur; dum saluo metu peccant. Primum exemplum peruersitatis; quia timent, delinquant; opinor non delinquerent, si non timerent. Igitur qui Deum nolit offensum, nec reueratur ornino, si timor offendendi patrocinium est. Sed ista ingenia de femine hypoeritarum pululare consuerunt, quorum inuidia cum diabolo amicitia est, quorum pœnitentia nunquam fidelis. [²⁹ Quicquid ergo mediocritas nostra ad pœnitentiam semel capeffendam & perpetuò continendam suggerere conata est, omnes quidem deditos Domino spectat, vt omnis salutis in promerendo Deo petitores; sed præcipuè ³⁰ nouitiolis istis imminet, qui, cum maximè incipiunt diuinis sermonibus aures rigare, quique catuli infantia adhuc recentis, nec perfectis luminibus incerta reptant; & dicunt quidem pristinis renun-

Isai. 40.
Dan. 2.
Ezal. 1.
Hier. 19.
Matth. 3.

Eccl. 33.

v.

v. l.

TULLIANUS
ANNOTATIS
MELLE
A. V.
36

A tionem; ne retractantes de residuo auxilio pœnitendi, spaciū adhuc delinquendi demō-
strare videamur. Absit ut aliquis ita interpretetur, quasi eo sibi etiam nūc pateat ad delin-
quendum, quia patet ad pœnitendum; & redundantia clementiæ cœlestis, libidinem fa-
ciat humanæ temeritatis. Nemo idcirco deterior sit, quia Deus melior est, totiens delin-
quendo, quotiens ignoscitur. Ceterum finem utique euadendi habebit, cum offendendi non habebit. Eualimus semel, hætenus periculosos nosmetipsos inferamus, etsi iterum
euasuri videmur. Plerique naufragio liberati exinde⁴² repudium & nauī & mari dicunt;
& Dei beneficium, salutem suam scilicet, memoria periculi honorant. Laudo timorem,
diligō verecundiam; nolunt iterum diuinæ misericordiæ oneri esse;⁴³ formidant videri
in culcare, quod consecuti sunt; bona certè sollicitudine iterum experiri vitant, quod se-
mel didicerunt timere. Ita modus temeritatis, testatio est timoris. Timor autem hominis,
Dei honor est. Sed enim peruicacissimus hostis ille, nunquam malitiæ suæ otium facit.
Atquin tunc maximè scruit, cum hominem plenè sentit liberatum; tunc plurimum accē-
ditur, dum extinguitur. Doleat & ingemiscat necesse est, venia peccatorum permissa, tot
in homine mortis opera diruta, tot titulos damnationis retrò suæ erasos. Dolet, quod ip-
sum & angelos eius, Christi seruus ille peccator iudicaturus est. Itaque obseruat, oppu-
gnat, oblidet, si quā possit aut oculos concupiscentia carnali ferire, aut animum illecebris
secularibus irretire, aut fidem terrenæ potestatis formidine euertere; aut à via certa⁴⁴ per-
uersis traditionibus detorquere: non scandalis, non tentationibus deficit. Hæc igitur ve-
nena eius prouidens Deus, clausa licet ignoscentiæ ianua, &⁴⁵ intinctionis sera obstructa,
aliquid adhuc permisit patere. Collocavit in vestibulo pœnitentiæ secundam, quæ pul-
santibus patefaciat, sed iam semel, quia iam secundo; sed amplius nunquam, quia proximi-
mè frustra. Non enim & hoc semel satis est? Habes quod iam non merebaris; amisisti e-
nim quod acceperas. Si tibi indulgentia Domini accommodat unde restituas quod ami-
seras; iterato beneficio gratus esto, nedum ampliato: maius est enim restituere, quam dare;
quoniam miserius est perdidisse, quam omninò non accepisse. Verum non statim succi-
dendus ac subruendus est animus desperatione, si secundæ quis pœnitentiæ debitor fue-
rit: pigeat sanè peccare rursus, sed rursus pœnitere nō pigeat; pigeat iterum periclitari, sed
non iterum liberari. Neminem pudeat.⁴⁶ Iteratæ valetudinis, iteranda medicina est. Gratus
in Dominum extiteris, si quod tibi Dominus offert, non recusaueris. Offendisti, sed
reconciliari adhuc potes. Habes cui satisfacias, & quidem volentem. [Id si⁴⁷ dubitas,
evolue quæ spiritus ecclesiis dicat: Desertam dilectionem Ephesius imputat; Stuprum &
idolothytorum esum Thyatirensis exprobrat; Sardos non plenorum operum inculcat; &
Pergamēnos docentes peruersa reprehendit; Laodiceos fidentes diuitiis obiurgat: &
tamen omnes ad pœnitentiā commonet, sub comminationibus quidem. Non commi-
naretur autem non pœnitenti, si non ignosceret pœnitenti. Dubium, si non & alibi hanc
clementiæ suæ profusionem demonstrasset. Non⁴⁸ ait, qui ceciderit, resurget, & qui a-
uerfatus fuerit, conuertetur? Ille est scilicet, ille est⁴⁹ qui misericordiam manuū quam
C sacrificium.⁵⁰ Latantur cœli, & qui illic angeli, pœnitentiā hominis. Heus tu peccator
bono animo sis, vides vbi de tuo reditu gaudeatur. Quid illa similitudinum Dominica-
rum argumenta nobis volunt? Quod mulier drachmam perdidit, & requirit, & reperit,
& amicas ad gaudium inuitat; nōne restituti peccatoris exemplum est? Errat & vna pa-
storis ouicula, sed grex vna carior non erat, vna illa conquiritur, vna pro omnibus deside-
ratur, & tandem inuenitur, & humeris pastoris ipsius refertur; multum enim errando
laborauerat. Illum etiam mitissimum patrem non tacebō; qui prodigum filium reuocat,
&⁵¹ post inopiam pœnitentem libens suscipit, immolat vitulum præopimum, conuiuio
gaudium suum exornat. Quidni? filium enim inuenerat quem amiserat, cariorem sen-
serat quem lucrificerat. Quis ille nobis intelligendus pater? Deus scilicet. Tam pater
nemo; tam pius nemo. Is ergo te filium suum, etsi acceptum ab eo prodegeris, etsi nu-
dus redieris, recipiet, quia redisti: magisque de regressu tuo quam de alterius sobrieta-
te lætabitur. Sed si pœnitat ex animo, si famem tuam cum saturitate mercenariorum pa-
ternorum compares, si porcos immundum relinquant pecus, si patrem repetas vel offen-
sum: Deliqui, dicens, pater, nec dignus ego iam vocari tuus. Tantum releuat confessio
delictorum, quantum dissimulatio exaggerat. Confessio enim satisfactionis confi-
lium est, dissimulatio contumaciæ. [52 Huius igitur pœnitentiæ secundæ & vnus,
quanto in arto negotium est, tanto operosior probatio est; ut non sola cōscientia præfere-

VIII.
Apoc. 1.2.

Hier. 8.
Osce 6. &
Matth. 9.

IX.

TULLIANUS
Annotationibus
MELLE
A. V.
16.

A riculo aternitatis tolerare dubitamus? & castigationem victus atque cultus offenso Domino præstare cessabimus, quæ Gentiles nemine omnino læso sibi irrogant? Hi sunt de quibus scriptura commemorat: Væ illis qui delicta sua velut procero fune nectunt. [73 Si de exomologesi retractas, gehennam in corde considera, quam tibi exomologesi extinguet: & pœnæ prius magnitudinem imaginare, vt de remedij adeptione non dubites. Quid illum thesaurum ignis æterni æstimamus, quum 72 fumariola quædam eius tales flammæ icus suscitent, vt proximæ vrbes aut iam nullæ extent, aut idem sibi de die sperent. Dissiliunt superbissimi montes 73 ignis intrinsecus fœta. Et quod nobis iudicij perpetuitatem probat, cum dissiliant, cum deuorentur, nunquam tamen finiuntur. Quis hæc supplicia interim montium non iudicij minantis exemplaria deputabit? quis scintillas tales non magnalicius & inæstimabilis foci missilia quædam & exercitoria iacula consentiet? Igitur cum scias aduersus gehennam post prima illa intinctionis Dominicæ monumenta, esse adhuc in exomologesi secunda subsidia, cur salutem tuam deseris? Cur cessas aggredi, quod scias mederi tibi? Mutæ quidem animæ & irrationales, medicinas sibi diuinitus attributas in tempore agnoscunt. 74 Ceruus sagitta transfixus vt ferrum & irreuocabiles moras eius de vulnere expellat, scit sibi dictamno mendendum. Hirundo si excæauerit pullos, 75 nouit illos oculare rursus de sua chelidonia. Peccator restituendo sibi 76 institutam à Domino exomologesin sciens, præteribit illam, quæ Babylonium regem in regna restituit? Diu enim Pœnitentiam Domino immolat, septenni squalore exomologesin operatus, 77 vnguim aquilinum in morem efferatione, & capilli incuria horrorem leoninum præferente. Prò malæ tractationis! Quem homines perhorrebant, Deus recipiebat. Contra autem Ægyptius Imperator, qui populum Dei aliquando afflictum diu Domino suo denegatum persecutus, in prælium irruit, post tot documenta plagarum, discidio maris, quod soli populo peruium licebat, reuolutis fluctibus perit. Pœnitentiam enim & ministerium eius exomologesin abiecerat. Quid ego vltra de 78 istis duobus humanæ salutis quasi Pharis, stili potius negotium quam officium conscientia meæ curans? Peccator enim omnium notarum cum sim, nec vlli rei nisi pœnitentiæ natus, non facile possum super illa tacere, quam ipse quoque & stirpis humanæ & offensæ in Dominum princeps 79 Adam, exomologesi restitutus in paradysum suum, non tacet.

CAP. XII.

Dart. 4.

Exod. 14.

TULLIANUS
ANNOTATIONIBUS
RAMELII
A. V.
16.

ADNOTATIONES IACOBI RAMELII IN
LIBRVM DE PœNITENTIA.

I DE PœNITENTIA.] scripserunt de Pœnitentia aduersus Montanum hunc librum Tertullianus; contra Nouatian. verò B. Cyprian. Epistolam ad Antonian. ac libros de Lapsis & ad Nouatianum, item Pacianus lib. & duss Epistolas ad Sympronianum, ac de Pœnit. & confess. seu Paren. ad Pœnitentiam, & B. Ambros. lib. 2. de Pœnit. Chrysost. homilias 10. & sermonem de Pœnit. Ephrem lib. & serm. de Pœnit. Fulgentius lib. 2. de remiss. peccatorum ad Euthymium, Gregorius Nyssenus Orationem de Pœnitentia, Basilius hom. vnam postremam Variarum. Denique insignem etiam librum de pœnit. medicina B. Augusti. quem etsi alibi id negat germanum esse illius, consistitur Erasmus, ubi locutus eum eadit inter Homil. 50. Qui omnes ad librum huius intellectum faciunt. Etsi autem in genere agat de Pœnitentia sub initium serè ad cap. 8. usque, certè postmodum agit de Pœnitentia publica, quam Exomologesin vocat. Etque adeo salutarè Rhenanus in argumentis, dum errorem non ipsi modo, sed & permultis veteribus adscribit, immo & ipsi B. August. de vnica post baptismum Pœnitentia. Fateor equidem has Dultorū sententias: semel cognitum atque susceptum;

secundæ, immò iam vltimæ spei; sed iam semel, quia iam secundò, sed amplius numquam, quia proximè frustrà; Item: secundæ & vnus Pœnitentiæ. Verum loqui eum de publica Pœnitentia & infra patebit cap. 10. & iam nuper adigimus Adnot. nostris in B. Cyprian. lib. de Laps. num. 99. Atqui semel duntaxat vniciuique permissam pœnitentiam publicam testantur disertis verbis Orig. homil. 15. in 25. cap. Leuit. ac B. Ambros. lib. 2. de Pœnit. cap. 10. & Augustin. epist. 54. ad Macedonium Presidem. Qui etiam causa illius statuti addita, nihilominus desperandum adhuc de illis negat, in hæc verba: Quamuis (inquit simili assertioni Macedonij respondens) cautè & salubriter prouisum sit, vt locus illius humillime pœnitentiæ semel in Ecclesiâ concedatur, ne medicina vilis minus utilis esset ægritis, qua tanto magis utilis est, quanto minus contemptibilis fuerit, quis tamen audeat Deo dicere: Quare huic homini, qui post pœnitentiam primam rursus se laqueis iniquitatis obstringit, adhuc iterum parci? Alioqui certè non Origenes modo, Ambrosius & Augustinus frequentem pœnitentiam agnoscunt etiam in culpa mortali (vt verbis Origenis vtar) que in sermo-

nis vel morum vitio consistit, sed & ipse Tertullianus hinc verbus 8. cap. qua & Pacianus transcripsit: Nemo idcirco deterior sit, quia Deus melior est; totiens delinquendo, quotiens ignoscitur. Porro indigebat quidem Antidoto Rhenani illa in eodem Argumento adnotatio (qua, ut ipse diuinavit, multum salitur) dum Confessionem secretam ex publica illa originem sumpsisse existimat. Perum tam late contrarium docuimus dictis Adnotat. nostris in lib. B. Cyprian. de Laps. num. 98. & 99. quod nempe publica penitentia confessionem priuatam coniunctam habuerit, ut foret altum agere: quare illic Lectorem remittimus. Itaque hoc loco sufficiant haec ipsa Rhenani verba: Confessionem secretam rem (inquit Admonit. de Tertull. dogmatibus) antiquissimam, qua hodie conscientiam nostram sacerdoti detegimus, usque ad circumstantiarum omnium minutias, saluberrimam esse nemo potest inficiari, si morositate & scrupulositate nimiam auferas. Quid enim per Deum immortalem, vtilius habere possit Ecclesia ad continentiam disciplinam, quid commodius quam priuatam istam confessionem ad populum in necessariis erudiendum: ubi horula spatio plus proficit laicus quam triduana concione. Nam dum e suggestu declinat sacerdos, perpauci diligenter auscultant, multi aliorum cogitando distrabuntur, quidam iuxta prouerb. huius Reges, vel propter obtusitatem ingenij, vel ob materiae sublimitatem, cuius non sunt capaces, etiam si curiosi auscultent, non tamen percipiunt quod dicitur. At hic cum rei ipsius, tum sacerdotis reuerentia adentum reddit hominem. Et doctrina quam illic cum petente communicat, ad eius caput adtemperatur. Quod si in ludis literariis frustra praecipit Scholasticus praecipit, nisi illud idem paulo post ex eis exigat, & ut reddam cogat: haud aliter quantumcumque publicis concionibus instituat populus, nisi isto pacto examinetur, longe minus proficient auditores. Itaque quod D. Cyprianus Discipline encomium pronuntiat, mihi liber accommodare confessioni, ut dicam eam, retinaculum fidei, ducem itineris salutis, fomitem ac nutrimentum bonae indolis, magistrum virtutis. Enimvero non probauerim quod tanta rei iuuenibus quibuslibet committitur, necessitatem semper excipio. Quin potius moribus & etate grauis Theologus ad hoc officium in singulis Ecclesiis paulo celebrioribus, quarum hodie tanti sunt reditus & obuentiones, deputari deberet; id quod Lutetia Parisiorum fieri vidimus aliquando apud Nostra Domina (sic enim vulgo vocant) in aede nunc Archiepiscopali, ubi status rei diuinae horis, senex quidam venerabilis, Penitentiarium ipsi nominant, semper praesto erat. Quod autem apud illum deinde sequitur de libro Penitentiarum, quem ut sacerdotes probe calleant, seuerè iubent suis Legibus, Pipinus, Carolus Magnus, Ludouicus & Lotharius, eo pertinet, uti scirent presbyteri quam deberent inspicere penitentiam publicam pro delictorum qualitate. Quid ex verbis Venerab. Bedae, qua deinceps allegat, manifestum est. Per idem tempus (inquit ille in Chronicis) id est sub Dagoberto rege, Theodorus Archiepiscopus & Abbas Adrianus doctissimi à Vitelliano Papa missi sunt in Britanniam, plurimasque Ecclesias Anglorum doctrina Ecclesiastica fruge fecundauerunt. E quibus Theodorus Archiepiscopus peccantium iudicia, quantis scilicet annis pro vnoquoque peccato quis poenitere debeat, mirabili & discreta ratione describit. Neque enim aliquot an-

norum penitentia aliis quam publice penitentibus vniquam fuit instituta. Eodem pertinent, quorum partem etiam meminit Rhenanus, similes multoque antiquiores BB. Basilij Casariensis & Petri Alexandrini, aliorumque Graecorum, qui apud Balsamonem exstant Canonibus. Item Betani, seu patris eiusdem Bedae, Arabum & aliorum veterum in simili argumento lucubrations, quae passim exstant MS. in antiquis Bibliothecis, non indigna (vel ipso Rhenano teste) quae legantur, praesertim ab eis qui sunt curiosi veritatis indagatores: E quibus nunc exstat excusus liber Penitentiarum Bedae, operum eius Tom. 8. & penes me MS. habentur plures Arabum eiusdem argumenti, ac nominatim tres illi, quos Anonymos citat Rhenanus, & commendat, ubi de erroribus agit Tertulliani, quorum primus de Penitentia & penitentibus, criminibus, atque iudiciis, secundus de accusatis & accusatoribus ac testibus, tertius de sacerdotum ordinibus, quos deperisse iniuria temporum & hominum ille conqueritur praeter Praefationem suam, quam in meis MS. eod. quum desideraretur, ex illa ad uocandam censui. Eiusdem sunt argumenti etiam Constitutiones aliquot tunc ab eodem desideratae, nunc extant edita, Concilij Moguntini sub eodem Rhenano, praefatae ex eodem quem ille vidit codice, quia etiam non integra, quales nec ego reperire potui. Neque mirum illi penitentiae primum successerit secreta confessio, quae fit hodie sacerdoti: quin potius contrarium nostram, quod adnexa haec fuerit illi sollemni. Praeterquam enim quod omnes illi (vel ipso Rhenano teste) non Deo solum, sed & sacerdoti confessionem fieri iubent, quippe qui aliqui non potuissent pro peccatorum malo penitentiam publicam imponere, etiam secreto fieri solitam facerent infra Rhenanus, & ipsum Nestarii factum quid dogat, conuincit, nempe de abrogato Penitentiarum praesertim, non autem (ut ille falso interpretatur) de abrogata confessione, quemadmodum pulcherrime deducit bello ad hoc vnum conscripto Ioannes Hasselius, a quo quoque apud B. Cyprianum citatus. Quod ipse Rhenanus animaduertisset, si aequè prius atque postea in medium eius historiae verba protulisset. Sed (ne quid desideret Lector) sic habent. Ab illo tempore (inquit Socrates Ecclesiast. hist. lib. 5. cap. 19.) post Nouatianum se ab Ecclesia secesserant, Ecclesiarum Episcopi Canonici (nempe Penitentiarum) admitterent, ut in singulis Ecclesiis presbyter quidam praesent, ut qui post Baptismum lapsi fuissent, coram presbytero ad eam rem designato (secretorum tenace, ut addit Zonaras lib. 7. cap. 16.) peccata sua confiterentur. Episcopo vero (addit postea) qui iam praesent, quantum ad liberos quinquem tempore spatium hoc tenerent institutum, tamen temporibus Nestarii immutauerunt, propter eorum modi facinus, quod tum forte fortuna in Ecclesia commissum est. Mulier quaedam nobilis ad presbyterum Penitentiarum accessit; peccata quae post Baptismum commiserat particulatim (vide hic etiam mandatum confessionem) confiteatur. Presbyter mulieri mandauit dat ut ieiunius & precibus se dederet. Mulier dedit eam ob causam in templo morata (vni aperiuntur rum Zonomenus) se à Diacono conspiratam praedictum Ob quod facinus hoc modo patefactum, Diaconus Ecclesia eiecto, tumultus populi concitatus est. Non indignabantur, non solum de commisso facinore, sed etiam metum quod inde grauis nota Ecclesiae multumque

Itaque Eudemon quidam Ecclesia Alexandrinae presbyter, Episcopo Nectario consilium dedit, presbyterum poenitentiarum tollerere. Quamquam interim ipsi illi Zozomenus & Socrates adtestantur, quod antea minora fuerint perpetrata peccata, cum ab verecundiam, tum ob severitatem eorum qui iudices erant constituti, quippe qui peccata sic sibi privatim confessa populo publicare fuerint soliti, & sic cogere ad publicam poenitentiam; qua, sublato poenitenti presbytero, eadem opera fuisse sublata videtur. Atque hoc est (inquit idem Rhenan. Admon. de Tertull. dogmatibus, sub finem suae editionis, ubi suam sententiam mitigat) quod nomen caput Agathensis Concilii praecipit, & refertur etiam a Gratiano dist. 50. Est autem tale. In capite Quadragesimae omnes publice poenitentes, qui publicam susceperunt aut susceperunt poenitentiam, ante fores Ecclesiae se representent Episcopo civitatis, sacco induti, nudis pedibus, vultibus in terram prostratis, reos se esse ipso habitu & vultu proclamantes. Ibi adesse debent Decani, id est, Archipresbyteri, presbyteri parochiarum, & presbyter poenitentium, qui eorum conversationem diligenter inspicere debent, & secundum modum culpe poenitentiam per praefixos gradus inungant. Post haec Episcopus in Ecclesiam eos introducat, & cum omni clero septem poenitentia Psalmos in terram prostratus, cum lacrymis pro eorum absolutione decantet. Tunc resurgens ab oratione, iuxta quod Canonem iubent, manus eis imponat, & aquam super eos benedictam spargat, cinerem prius mitat, deinde cilicio capita eorum cooperiat, & cum genuis & crebris suspiriis eis denunciet, quod sicut Adam proiecitus est de paradiso, ita & ipsi ab Ecclesia pro peccatis suis abiciuntur. Post haec iubeat ministris, ut eos extra ianuas Ecclesiae expellant. Clerus vero prosequatur eos cum Responsorio: In sudore vultus tui vesteris, &c. ut videntes sanctam Ecclesiam pro sanctoribus suis tremefactam atque commotam, non parvi pendant poenitentiam. In sacra autem Domini cena nunciam ab eorum Decanis & presbyteris Ecclesia limitibus represententur. Haec tenent Decretum Agathensis Concilii verisimile. Porro de secreta ista confessione re longe saluberrima, qua hodie Ecclesia utitur, Decretum Vormaciensis Concilii reperi in hunc modum: Siquis pro aliquo criminali peccato ad nos poenitentiam acturus vel suscepturus accesserit, oportet nos imprimis rei veritatem ad liquidum interrogando discutere. deinde si fidem rectam & Christianam credulitatem fideliter pronuntiet, id est: Pater noster, &: Credo in Deum, quam statim coram nobis memoriter canere compellatur. Et si talis persona est que non intelligat, neque etiam illam bene memoriter teneat, exponemus illi prout tunc necesse est; & ut melius statuto die reddat, precipiemus. Praeterea studiosè perscrutandum, an diversis erroribus sit implicatus; sicut quidam increduli, lapides, lucos, arbores, & huiusmodi vanitates relicta Ecclesia venerantur, & vanissimam phantasiae deceptionis illusionem in somnis observant. Inquirendum etiam ab eo, si velit pro Christi amore omnem iracundiam dimittere illi cui inimicus est. Aut si habet quis aliquid adversus eum, unde reconciliari debeat, sicut Dominus in Evangelio docet: Si ergo offers munus tuum ad altare, &c. Et alibi ait: Sic & pater meus faciet vobis, si non remiseritis, &c. Et ideo in oratione quotidie dicimus: Dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris. Et de aliis vitiis quantum ei Deus dederit posse, deinceps

se emendaturum promiserit, tunc cum omni devotione ante absidem suscipi debet ad poenitentiam. Atque tale quidem est Vormaciense Decretum. Quod verò in capite Quadragesimae fieri confessio debeat, aliud Decretum reperi, cuius Synodi sit nescio, nam titulo carebat, estque huiusmodi: Presbyteri admonere debent plebem sibi subiectam, ut omnis qui se sentit mortifero peccati vulnere sauciatum, feria quarta ante Quadragesimam, cum omni festinatione recurrat ad vicinatricem matrem Ecclesiam; ubi quod malè commisit, cum omni humilitate & contritione cordis simpliciter confessus, suscipiat remedia poenitentiae, secundum modum canonicis auctoritatibus praefixum. Non solum autem ille qui mortale aliquid commisit, sed etiam omnis homo, quicumque se recognoscit immaculatam Christi tunicam, quam in Baptismo accepit, peccati macula polluisse, ad proprium sacerdotem festinet venire, cum puritate mentis omnes transgressiones, omnia peccata, quibus Dei offensam se incurrisse meminit, humiliter confiteatur, & quicumque à sacerdote fuerit iniunctum, ac si ab ipso omnipotentis Dei ore esset prolatum, ita diligenter adtendat, & causisimè obseruet. Consentit cum hoc quod in Poenitentiario Romano legitur in hunc modum: Hebdomada priori ante ieiunium Quadragesimae, presbyteri plebem ad se convocent populum, & discordantes canonicis auctoritate reconcilient, & omnia iurgia sedent. Et tunc primum confitentibus peccata dent poenitentiam, ita ut antequam caput ieiunii veniat, omnes confessi poenitentiam acceptam habeant, ut liberi dicere possint: Dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris. Huc usque ex Poenitentiario. Ceterum non solum apud Tertullianum, sed etiam apud eos qui multis seculis post vixerunt, sit mentio de Exomologesi, id est actu poenitentiae, quam confessio criminum necessario precedebat, sine publicè fieret de publicis flagitiis, siue privatim de privatim. De Exomologesi complures etiam elegantissimi sermones exstant Caesarii illius Arelatensis, inter quos eminet ille, cuius initium, Quotiescumque, &c. Quin ipse Iohannes Chrysostomus, quamquam pluribus locis suam de exomologesi & poenitentia sententiam indicat, vix tamen alibi id vel magis ingenue vel apertius testatur, quam in sermone cui titulus est: περὶ μετανοίας καὶ ἐξομολογήσεως, quem ego nuper inter alia eius opera nondum versa reperi, ubi sic scribit de exomologesi: Νῦν δὲ ἔτε ἀνάγκη παρόντων μαρτύρων ἐξομολογήσασθαι, παρὰ τοῖς λογισμοῖς γενέσθαι τὴν πλὴν μετάνοιαν ἢ ἐξέτασις. ἀμάρτυρον ἔγω τὸ διχρῆτον. ὁ ἕδος ὁ ἕτος μένος ἐξομολογῆμενον. Et paulo post: Ἐν ταῖς ἀμαρτυρίαις ἐστὶ διχρῆτον, καὶ οὐ αὐτὸς διχρῆτος ὁ μαρτυρῶς. Porro tamen in collectionibus quibusdam Graecis multa compererim de exomologesi & poenitentia, partim ex Veteribus Basilio, Chrysostomo, Maximoque, partim ex Iunioribus, Nilo, Climace, Isaaco, & Thalsio monachis desumpta; placuerunt tamen in primis quae nuper ex codice quodam vetustiori excerpti, in libello de Medicina poenitentiae, qui Augustino inscribitur, & aliunde etiam, per studiosum quempiam subiecta. Nam à Gratiano variis locis variis titulis citantur, ad quem librum Lectorem, ne hic prolixiores simus, remittimus. Atqui confessionem secretam & antea & postea in usu fuisse, immò etiam sub praeepto, satis demonstravimus dist. Annot. nostris ad B. Cyr. de Lapsis, & infra cap. 9. respondebimus ad argumenta, quae ex Patribus hic in argumento adfert Rhenanus,

de confessione soli Deo facienda, & consilio dimit-
tatur à sacerdotibus petendo. Idque ad verba illa cap.
9. Exomologesis est, &c. aduolui presbyteris,
caris Dei adgeniculari, & que eadem pertinent:
Cum igitur prouoluit hominem, magis rele-
uat; cum accusat, excusat; cum condemnat, ab-
soluit. & illud cap. 10. Videlicet siquid humana
notitia subdixerimus, proinde & Deum celabi-
mus. An melius damnatum latere, quam palam
absolui? *Que pro nostra sententia facere quis dubitet?*

CAP. I.

2. Pœnitentiam, hoc genus hominum; &c.]
Caput hoc primum inscripsimus: Quod de bonis fac-
tis non sit pœnitentia. Atqui, ut adnotat Rhenanus,
Gentiles hic intelligit, iuxta quod & in Apolog.
dixit: & de vestris fuimus. Sicut autem hic: natu-
ratenus, sic & alibi aduers. Marc. dixit: scilicet ani-
matenus saluos.

3. quippe res Dei ratio, &c.] De ratione Dei
(inquit Rhenan.) quod videlicet omnia que Deus fa-
cit, sint naturalia, habes in superioribus libris sèpeni-
merò. Vt aduers. Marc. lib. 2. Bonitas Dei & ratio
eius, huic quoque instituto patrocinauntur, in
omnibus conspirantes apud Deum nostrum. Nec
ratio enim sine bonitate ratio est, nec bonitas
sine ratione bonitas. Item: & hoc bonum sine
dubio & rationale. Legimus autem ex MS. 2. nihil-
que non. Metaphoram verò esse adnotauit Rhenan. à
nauigante sumptam, ubi legitur: sine gubernaculo rati-
onis transfretantes. Ego verò lego paulopost: deuer-
sentur, pro: diuertentur, tum quod infra legatur, tum
quod phrasis sit Tertullianica, de qua latius lib. aduers.
Valentin.

4. prout quid in ingratiam cecidit.] Nos (in-
quit Rhenan.) attento quod alibi etiam ingratia voca-
bulo utatur pro ingratitude, scripsimus, prout quid
in ingratiam cecidit. Sic infra in hoc ipso libro: vide-
rit ergo ingratia hominum, si etiam bonis factis
pœnitentiam cogit. Viderit & gratia, si captatio
eius ad beneficiendum incitamento est. Vbi
videt ingratiam opponi gratia. Qui etiam reposuit re-
ctè: pœnitentiæ speciem, pro: patientiæ spectem,
ex Gorziensi cod. quantumvis legant: patientiæ MS.
3. cod. neque enim hic ulla patientiæ mentio. Eidem
etiam acceptum debemus: contra pœnitentiam ma-
lorum, pro: patientiæ malum. Incubandi au-
tem verbo (inquit) & in præced. & in sequ. utitur, de
quo videat Lector ad lib. de Patientiâ Adnotationes
nostras.

CAP. II.

5. Quod si Dei, &c.] Titulum capiti huic dedi-
mus: De vera delictorum pœnitentia. Atqui ad-
notandum hic illud: merita pœnitentiæ. Item: Si ac-
ceptor, etiam remunerator, denique: Bonum
factum Deum habet debitorem, sicut & malum;
quia iudex omnis remunerator est causa. Item il-
lud cap. 6. mercedem perennis vitæ, ac: vt possi-
mus mereri; idque contra negantes operum bonorum
merita, de quo loco communi: latius libris ad Mart. &
de Patientiâ. Hic sufficit illud Paciani locum hunc imi-
tantis ad Sympronianum contra Nouatianos: Pœniten-
tium venia, meritum consentis.

6. timentes Dominum scilicet.] Pertinet hoc ad
primam Pœnitentiæ partem, quæ est contritio, cuius

initium timor Domini, sicuti infra Auctor cap. 5. docet
disertis verbis, & B. August. lib. de Pœnitenti. medii,
contra quam sententiam nostram aguerunt, dicentes, ut Lu-
therus, optimam pœnitentiæ esse vitam, neque
vlla contritione epus esse, aut (sicuti Melancthon) non
nisi seruli quodam timore qui metum incutiat. Certe illa
necessario conuincitur vel ex illo Isai. 26. secundum 70.
& timore tuo Domine concepimus, & quasi parturimus,
& peperimus spiritum salutis.

7. ad suam misericordiam maturauisset.] Hoc
est (inquit Rhenan.) mature se recepisset & in tem-
pore. Sic Cyprianus gratiam maturantem eleganter
ad Donatum dixit: Accipe (inquit) quod sentitur an-
tequam discitur, nec por moras temporum longa agni-
tione colligitur, sed compendio gratiæ maturantis dis-
citur.

8. pœnitentiæ dedicauit.] Dedicandi verbi
(eodem Rhenano teste) libenter utitur Tertullianus, de
nouis rebus loquens, ut aduers. Marc. lib. 1. vt impo-
rio eius diuina bonitas in terris dedicaretur, & lib.
de Carn. resurrectione: De materia potius subiacen-
ti voluit ab illo vniuersitatem dedicatam. Cy-
prianus de Aurelio: Interim (inquit) vobis hæc de ca-
spicatus est pacem, dum dedicat lectionem. Vide &
Adnotat. nostras in B. Cyp. Epist. 33. num. 9.

9. præire intinctionem pœnitentiæ.] Intin-
ctionem vocat Baptismum (inquit Rhenan.) vt infra.
Erga pœnitentiæ vitium, præsumptio intinctionis
importat. Item: Hæc enim prima audiens
intinctio est, metus integer. Sic aduersus Prætor:
Et nouissimè mandans vt tingenter in patrem &
filium & spiritum sanctum, non in vnum. Num
non semel, sed ter, ad singula nomina in pœni-
nas singulas tingimur. Ita loquitur & Cyprianus.
Expone (inquit Rhenan.) præire pœnitentiæ, hoc est
præcedere pœnitentiæ. Qui ex Gorziensi cod. capite
antè componeret, pro: anteponeret, & in: Do-
minus scilicet afferens, subiudic: salutem. Est au-
tem significantius quod legitur: pœnitentiæ veteris
& radens, quam quod habet 1. edicio, & MS. auertens
& tradens, item placet: foras, quod habet eod. MS.
magis quam: foris, quod MS. Atqui opera (inquit
rectè Rhenan.) pro labore, Legimus denique cum Lau-
rio & MS. ne bonis vnquam factis, pro: ne nobis

10. cur pœnitentiæ inuadit delinquentium
priuatum.] Sic distinximus iuxta Latinum notat, &
qui inuadere (ait Rhenan.) verbum usurpatum est
Tertulliano ad Pæxorem lib. 2. De cibo, de poculo in-
uadere, desiderare, in mente habere: & in hoc
lib. infra: Eam tu peccator, mei similis ita in-
uade.

CAP. III.

11. Quorum ergo pœnitentiâ iusta, &c.] His
capitis inscriptio hæc est ex verbis ipsi Auctoris:
Quod etiam carnalium delictorum pœnitentiâ
iusta sit, qui hanc materiam latius tractat, ne quod
forte in calumniam veritat quod præmissi: Peccatum
nisi malum factum, dici non meretur. Legimus
autem paulopost eum MS. peccata eorum dilectam,
pro: earum. nam de corpore & spiritu loquitur.

12. alia manu eius expressa, alia adhiata et
consummata.] Alludit ad illud Genes. 2. Formauit
70. Formauit Deus hominem, puluerem accipiens de ter-
ra; & adhiavit in faciem eius spiritus vitæ. Veritate
terim videtur quod carne formata paraphrastica alludit.

manu Dei, ad errorem eius, quo corporeum Deum putavit, ac quod de spiritu dicit adflato spiritu Dei, ad eius opinionem alteram paradoxam, quod anima omnes ex prima illa traducantur; de quibus latius inter errores in nostris Prolegomenis.

13. Viderint enim siqua casui, &c.] Simile est istud illi quod alicubi habet B. Augustinus, peccatum adeo debere esse voluntarium, ut nisi voluntarium, peccatum non sit. Rectè autem dicit: Viderint, tamquam definire nolens, an scuti casus & necessitas, ita & ignorantia à peccato excuset. nam hoc eodem libro contrarium sustinet de ignorantia cap. 5. At qui adnotat rursus phrasen Tertullianicam Rhenanus: quanto principalis, tum hic, tum antea, & mox: quemadmodum, pro: Quomodo, interrogatiue; qui etiam ex Gortensi collatione primus legit: adulterum eum, pro: ad victimum eum, &: cur non, solatium sui saturans, pro facto cedat, ex coniectura que mihi placet, pro: vt non eis, sine interrogatione.

CAP. IIII.

14. Omnibus ergo delictis, &c.] Aliud nihil hoc capite tractatur, quam Ad pœnitentiam ex scripturis adhortatio, quod imitatur Cyprian. lib. 3. Testimon. cap. 114. hoc titulo: Dum in carne est quis, exomologesis facere debere. Quam autem prius dixerit, non facti solùm, sed & voluntatis delicta pœnitentia purganda esse, & hic repetat: Omnibus delictis seu carne, seu spiritu, seu facto, seu voluntate committis; faciunt hi loci pro particulari pœnitentia, atque adeo & confessione omnium & singulorum peccatorum grauiorum. Quò pertinet etiam locus B. Cypriani lib. de Lapsis: Vider Deus corda & pectora singulorum, & iudicaturus est non tantum de factis, sed & de verbis & de cogitationibus nostris, &c. Quamò itaque fide maiores & timore meliores sunt, &c. qui quoniam de hoc vel cogitauerunt, hoc ipsum apud sacerdotes Dei dolenter & simpliciter confitentur. Similiter Origenes lib. 3. in cap.

16. Leuit. Pronuntiet, inquit, peccatum quod peccauit, etiam de cogitationum secretis. Et expressius B. Chrysost. homil. 46. ad pop. Antiochenum: Dic tua per sepe peccata. Et homil. 9. in Epist. ad Hebr. si dicat, peccator sum, non autem ad peccatorum species descendat, dicens quia hoc & hoc peccavi, nunquam, &c. D. vero August. etiam circumstantias considerandas monet lib. de Vera & falsa pœnitentia cap. 14. Consideret (inquit) qualitatem criminis, in loco, in tempore, in perseverantia, in varietate persone, & quali hoc fuerit tentatione, & de ipsius vitij multiplici executione. Non male ergo & B. Thomas Aquinas similia docet, quantumvis repugnet Rhenanus in huius libri argumento.

15. qui pœnam per iudicium destinauit.] Destinatio hic propriè accipitur, pro: deputare, cuius & alteram significacionem habes infra lib. aduers. Valentini.

16. Pœnitere, & saluum faciam te.] Hanc scripturam hoc modo citatam nusquam reperire potui, sed eius loco apud B. Cyprian. epist. 28. & lib. de Lapsis hanc: Cum conuersus conueris, tunc saluaberis, & sicubi fueris. Similiter B. Hieron. epist. ad Sabian. ac Ruffinum, & B. Augustin. de Pœnitent. medicin. quemadmodum adnotauimus illic Adnotat. nostris ad priorem locum num. 2. & ad posteriorem num. 110. Afferentes etiam illic, locum hunc desumptum ex E-

zechiele, partim 18. partim 33. cap. Similiter Casarius Arel. lib. 50. de Letan. & Ambros. in Psal. 37. Pacianus verò ad Sympron. contra Nouat. Iste illud ipsum adscribit, alludens fortassis ad illud cap. 43. Dic tu prior iniquitates tuas, ut iustificeris. Hanc autem lectionem nusquam quidem reperi, sed magis accedit ad illud Ezechiel. 18. Conuertimini, & uiuetis. At qui Pœnitere, pro pœnitentiam age, noua vox est, sicuti etiam apud vulgatum interpretem Pœnitentini, Marc. 1. & Lit. 3.

17. & pœnitentiam malo quàm mortem.] Etiam hoc paucioribus verbis contraxit Auctor. nam Ezechiel. 33. pluribus idipsum habetur. Imitari sunt autem illum B. Pacianus ubi supra, & B. Cyprian. dicto lib. 3. Testim. cum lib. de Bono patient. legit: Nolo mortem morientis, quantum ut conuertatur & uiuat. Et lib. ad Nouatian. Nolo mortem peccatoris, sed desidero ut auertatur à via sua pessima, & uiuat.

18. ego enim præstantiam in delictis meis agnosco.] Similiter sub finem: peccator enim omnium notatum quum sim. unde videtur nondum presbyter fuisse cum hunc librum scriberet, & eodem tempore scriptus liber de Baptismo, ubi sub finem: Tertulliani, inquit, peccatoris meminertis. At qui adnotat Rhenanus præstantiam hic in malam partem accipi.

19. vt naufragus alicuius tabule fidem.] Ambrosius (inquit Rhenan.) ad Virginem lapsam: Sed tu que iam ingressa es agonem pœnitentia, insiste misera fortiter, adhære tamquam naufragus tabule. Hieronymus ad Demetriadem de Pœnitentia loquens: Illa, inquit, quasi secunda post naufragium miseris tabula. quod ipsum repetit in cap. 3. Eliae. Ambo sunt hunc locum imitati. Quibus adice Paciani verba infra citata cap. 8. ubi de hoc latius etiam Auctor. Legimus autem ex 2. MS. perlauabit, pro eo quod erat: proleuabit, maxime cum 3. codex legat: protlauabit.

20. protelabit.] Hoc est (vt interpretatur Rhenan.) ad portum usque quamlibet distantem producet. Aduers. Marc. lib. 4. dixit: Nec quinque circiter, sed sexcenta millia hominum protelauit, pro eo quod est, vitam eorum exhibito victu produxit sustentauitque.

21. & in foliis perennat.] Perennat (inquit Rhenan.) pro perenniter durat. Aliter dixit Suetonius, non perennauit, pro eo quod est, non vixit anno integro. Alludit autem ad verba Psalmi primi. Adnotauerat idem ad lib. de Resurr. carn. ubi legitur: dentes incorruptos perennare. Mirum verò quòd 3. MS. legant: securem, pro: securim, qui etiam legunt: pro hoc, ubi est: per hoc. sed priorem lectionem utrobique retinimus.

CAP. V.

22. Hoc enim dico, &c.] Titulum huius capiti imposuimus: De peccato post pœnitentiam non iterando, & iis qui saluo metu & fide peccare se dicunt. Meminerit autem Lector eum de pœnitentia publica loqui, uti initio diximus.

23. nullum ignorantia prætextum.] Quemadmodum adnotat Rhenan. usurpat prætextum neutro genere, sicut in Valentianis: Sed enim, inquit, sub prætexto dilectionis in patrem, emulatio superabat. & infra lib. de Cult. fam. prætecto necessitatis.

24. Cùm etiam ignorantes Dominum nulla exceptio tucatur à culpa.] Facit locus iste contra novos istos Evangelicos, qui ab Apostolorum tempore maiores nostros in ignorantia perpetua vixisse dicunt, & tamen à culpa excusatos. In primis autem pro sententia Auctoris faciunt frequentiss. illa sacrificia, immolari iussa pro peccatis ignorantia, *Leuit. 4.* & *5.* ac *Num. 15.* de quibus & *Hebr. 9.* Deinde & in nouo Testamento *Act. 2. B.* Petrus ad illos, quos sciebat per ignorantiam peccasse: *Pœnitentini, inquit, & conuertimini, ut deleantur peccata vestra.* Hinc Patrum omnium conformis est sententia, quod ignorantia, quam crassam moderni Theologi vocant, neminem à culpa excuset, qualis illa haud dubie fuisset, si verum illi dicerent.

25. vt denuò Malus.] Rectè ad marginem adnotauit Rhenan. Malus diabolus, tum hic, tum lib. de Patient. non semel. Similiter Patres quidam interpretantur illud Orat. Dominice: Sed libera nos à malo. ad quod alludere videtur Auctor.

26. Ita, qui per delictorum pœnitentiam statuerat Domino satisfacere.] Similiter Auctor infra sub finem cap. 7. Habes cui satisfacias. cap. 8. Confessio satisfactionis consiliu est. & cap. 9. Sed quatenus satisfactio confessione disponitur, confessione pœnitentia; Deus mitigatur. & cap. 10. Domino offenso satisfacere. Loci adnotatu certè digniss. pro satisfactio peccatorum, que tertia est Pœnitentie pars, quam hic agnitam à Tertulliano Magdenburgenses Centuriatores negare non audent, sed vti calumniantur, à Montanisante. Verum redarguit eos loco in arg. supra citato B. Pacianus, qui ante heresim conscriptum hunc librum asserit. Deinde B. Cyprianus Tertulliani errores nusquam secutus, certè in hoc loquendi genere ipsum imitatur frequentissimè Epistolis, nempe 8. 9. 10. 11. 12. 26. 27. 40. 52. 55. 59. 64. 65. & 69. item libris de Lapsis, de Virginitate Ecclesie, ac de Oper. & elemosinis, quibus locis non semel satisfactionis etiam necessitatem vget. Nec absimiliter B. Pacianus Paron. ad Pœn. ac Epist. ad Sympron. ac lib. aduers. Nouatian. & post eos B. Basilius Orat. 1. de ieiunio, Ambros. ad Virg. laps. cap. 8. & in Psalm. 37. August. Enchirid. cap. 70. & hom. 50. cap. 11. ac 15. Leo item Papa Epist. 91. Quin quod locum illum Matth. 3. Facite fructus dignos pœnitentie, de satisfactio interpretantur Chryso. & Hieron. in Comment. ac Basil. Reg. breuiorum cap. 188. Quò pertinet etiam quod supra cap. 2. dixit Auctor: Bonum factu Deum habet debitorem, sicuti & malus; quia iudex omnis remunerator est causa. Et pulcherrima illa c. sequ. comparatio inter emptorem & venditorem, precium & mercem, ac Deum & pœnitentem, veniam & pœnitentiam. Denique illud Epiphonema B. Cyprian. lib. de Laps. Qui sic, inquit, Deo satisfecerit, &c. non eam solam Dei veniam merebitur, sed coronam. Neque verò hæc satisfactio peccatorum quicquam repugnat satisfactioni Christi. Quia (Basilio teste dict. Reg. breui. qu. 2.) Deus, pro remissione peccatorum nostrorum demisso vniuerso suo, quantum in se est, ea iam antea omnibus sanctus vir canit, & testatur Deum misericordem esse & iustum, necesse est vt quæ à Prophetis & Apostolis de Pœnitentia dicta sunt, ea à nobis præstentur.

27. Sed aiunt quidam, &c.] Adnotatu dignum etiam iste locus aduers. nouam quorundam heresim (à qua nec Caluiniste abhorrent) qui sibi sufficere arbitran-

tes, si corde & animo suam religionem retineant, quamuis Catholicorum contrarie sibi religionis exercitibus ac iugiter se immisceant, immò & communicent. Sed ista inquit Auctor) ingenia de semine hypocritarum pululare consueverunt.

CAP. VI.

28. Quicquid ergo mediocritas nostra, &c.] Inscriptissimus hoc caput: Quòd etiam Audientes seu Catechumeni pœnitentiam agere debeant. Idem ipsum autem inculant Auctor infra lib. de Baptismo, August. epist. 48. & 118. ac homil. 39. & 50. & latius de Virtut. pœnitent. libro, Chryso. in illud supra dictum Matth. 3. Facite fructus dignos pœnitentie, & illis antiquior Origenes homil. 2. in *Leuit.* addidit interim multo fuisse grauiorem & luctuosam eorum, qui post Baptismum peccarunt, pœnitentiam. Legimus autem ex MS. omnis salutis, pro: omnes.

29. nouitiolis istis.] Catechumenos intelligi adnotauit Rhen. & simili appellatione vocari Nouitios fratres initio sua conversionis non male diuinant. Eff. autem pulcherrima Metaphora, qua eos vocat catulos infantia recentis, qui necdum perfectis luminibus incerta reptant (ubi Hellenismus est) alludent (vbi ille adnotat) ad prouerbum: Canis festinus canes parit catulos.

30. sed includere eam negligunt.] Translatio (inquit ille) à rebus, quas si non includas, suam amittas.

31. præsumptio intinctionis.] Intinctionem Latine expressit Auctor, quod Græci Βαπτισμὸν vocant, sicuti & paulopost: intinctos, pro: Baptizatos. Vide supra num. 9.

32. & comteatum sibi faciunt delinquenti.] Comteatus (inquit Rhen.) est venia que militi datur, vt possit ad tempus abesse à castro, vel notiorum vel valetudinis causa. Adnotandum p. mel. Cyprianus in Epist. quadam ad martyres & confessores; Hæc (inquit) latior accepto post gloriam comteatu, in Ecclesia laude florere. Idem de Montanisante: Quum quidam de collegis & confederatis nostram infirmitatem desessis, & de appropinquante morte sollicitus, comteatum sibi precaretur. Vnde eadem voce B. Cyp. Epist. 34. vbi vide Adnotat. stras num. 2. Accipitur etiam illud: quàm eruditionem, pro: potius quam. Item mercem singulari numero, pro: merces.

33. veniam addicere instituit.] Addicere (inquit idem) venditoris est, verbum Iuris.

34. Tunc opinor emendatos licebit.] Opinor (adnotauit idem Rhenan.) & hic licebit, dictum pro: liquebit, fallente fortassis pronuntiatione. Nam illud in Carne Christi, indicauimus in vetustis exemplaribus licuit scriptum pro: liquuit, à liquet: Quam qualitatiam & de nomine hominis, de statu qualitatiam, & de sensu tractationis, & de exitu passionis hemanam constituisse. Ita, si fallor, hoc loci licebit, pro: liquebit postum. Infra habes: didicido maris, quod ad populo peruium licebat.

35. postquam libertate muratus est.] Muratus (inquit idem) libertate; Tertullianicum est. Sic & de Resurr. carn. Oro te, si famulum tuum libertatem donaueris. Notarum verò nomine, ignominiam intelligit, & non ita multo post: circumducit, pat. pro: fallacis obregi. Legimus autem ex MS. quæ

tempus pœnitentiæ idem, pro: id est.

36. abolitionem delictorum omni modo iniuraturis aquam, &c.] *Quod baptisum omni modo abolitio sit delictorum, habet etiam B. Cyprian. dum ab omni sece contagione antiquæ, lauacri vitalis sanctificatione purgari nos dicit, lib. de Disc. & hab. virg. & Epist. 2. ad Donatum vocat baptisum, mortem criminum. Vbi latius contra Lutheranos hanc esse & aliorum veterum sententiam comprobauimus Adnot. nostr. n. 8. & 14. & infra aliquid dicemus lib. de Baptismo. Eodem pertinet quod habet: cum hominem sentit plene liberatum, & tot in homine mortis opera diruta, tot titulos damnationis erasos.*

37. asperginem vnam, &c.] *Videtur alludere ad baptisum qui per aspergionem fiebat, quem etiam verum esse B. Cyprian. indicat Epist. 76. ad Magnum, ubi videtur Lector Adnot. nostras n. 44. Est autem in qualibet aqua celebrari potest baptisum in necessitate, aquam tamē prius consecrari oportere non semel idem B. Cyprian. docet, & nominatim etiam in concil. Carthag. Sedatus Episcopus: Aqua (inquit) sacerdotis prece in Ecclesia sanctificata, abluit delicta.*

38. symbolum mortis.] *Baptisma intelligi recte adnotauit Latinus: in eo enim Christo comorimur (Apostolo teste) & consopelmur.*

39. inter Auditorum tyrocinia.] *Eleganter dictis prius adnotauit Rhenan. Nam Auditores, & vti mox appellantur Audientes (quos etas vocabat Catechumenos) nihil aliud erant quam tyrones fidei Christianæ. Similiter B. Cyprian. Epist. 13. & 24. de quo vide Adnot. nostras, priori loco num. 4. & posteriori n. 7. quibus adde et Rhenano, quod sicut Auditorum doctorem Operatum Cyprian. sic Demetrius Episcopus Origenem Adamantium constituit Magistrum Catechumenorum apud Alexandriam. Quo officio primus post Apostolos apud Alexandriam Panteus, secundus per ordinem Clemens, tertius sanctus est Origenes Clementis discipulus. Auctor Euseb. Eccl. hist. l. 6. c. 3. Legimus autem cum MS. 3. Quid autem te à perfectio Dei verbo separat, pro: Dei seruo.*

40. Lauacrum illud obsignatio est fidei.] *Econtrario infra si mendosi non sint educes lib. de Baptismo: Fides (inquit) obsignatio baptisimi, & baptisimus vestimentum fidei. de quo ibi latius. Legimus autem mox cum Latino: an cui displicet, pro: aut. Atqui pro eo quod excusati legunt, à custodiis corporum obstruati (qua paraphrasi intelligit Eunuchos, qui etiam nunc apud Italos & Hispanos matronas custodiunt) legunt MS. 2. abstracti, & vnus: abstruati, sed illud placet.*

CAP. VII.

41. Huc vsque Christi Domine, &c.] *Prosopopeia hæc ad Christum, initium est huius capitis, cuius titulus: De secunda post baptismum pœnitentia. Quod imitantur B. Pacianus epist. 1. ad Sympron. ubi de pœnitentia tractare incipit, & August. hom. 27. qui dicit Paganorum fuisse eam obliuionem quam proponit, quasi pateat ad delinquendum locus, quia patet ad penitendum. Ironia autem videtur illud: Euasimus semel, hæc tunc periculosus (seu quod malim, periculis) nosmetipsos inferamus.*

42. repudium & nauis & mari dicunt.] *Nam (inquit Rhen.) ut est apud Publium Mimographum: Improbè Neptunum accusat, qui iterum naufragium facit. Venustus vero sermo, cum inquit: Repudium & nauis & mari dicere, translatione sumpta ab his qui v-*

xori libellum repudij mittunt. Similiter infra lib. de Hab. mul. cap. 4. repudium celi dixit.

43. Formidant videri inculcare.] *Aliter hic: inculcare accipit, quam supra c. 4. cum diceret: Nos verò pro nostris angustiis vnum inculcamus. Ibi enim proprie, hic verò pro: conculcare, aut proculcare. Similiter dixit etiam Pacianus aduers. Nouatian. ad Sympron. Vides non inculcari à nobis sententiam Domini, sed probari. Est autem phrasia Tertullianica, qua & lib. de Patientia dixit: tentationes inculcat: imò & Cyprianica, quemadmodum adnotauimus lib. ad Demetrian. num. 3.*

44. peruersis traditionibus.] *MS. tres: conditionibus. Illud tamen magis placet, ut agat contra Morianistas, qui peruersis traditionibus suis de nulla post baptismum pœnitentia, à via certa fideles detorquebant. Eo autem quod addit peruersis, patet non omnes ab Auctore Traditiones impugnari. Verum de his latius infra lib. de Cor. militis, ubi multas Ecclesie Traditiones probat.*

45. inunctionis sera obstructa.] *Pudè: nam baptismum iterari non licere. Verum de hoc latius lib. de Baptismo contra Anabaptistas. Atqui non multo post, ubi legitur: pigeat iterum periclitari, sed non iterum liberari, Pacianus ubi supra, qui verba precedentia & hæc imitatur, sic legit: pudeat periclitari, sed non pudeat liberari; nos tamen illud cum MS. retinimus.*

46. Iterate valetudinis iteranda medicina est.] *Adnotauit Latinus: valetudinem pro morbo accipi.*

CAP. VIII.

47. Id si dubitas, euolue quæ spiritus Ecclesie dicat, &c.] *Caput hoc titulo insignimus: Quod ad veniam propensus sit Deus. Imitatur autem & hunc locum Pacianus, tum ad verbum dicta epist. 1. ad Sympron. tum etiam Parenesi de Pœnitent. & partim contra Nouatian. ad eundem Sympron. qui ubique scripturam eandem Apocalypsis citat, & proinde postremo loco castigandus, sicuti alibi & verè legit: age pœnitentiam, pro eo quod est: patientiam. Item priori supracitato loco debet legi: Pergamēnos docentes peruersa, pro: diuersa. Et econtrario cum Paciano lego hic: Sardos, pro: Sardios, quum illud Græcè & Latine legatur.*

48. Non ait, qui ceciderit, resurget, &c.] *B. Pacianus 2. prioribus locis iam dictis legit: Nonne B. Cyprianus: Numquid, lib. Testimon. 3. c. 114. & idipsum significat Hebræa & Græca vox apud Hieremiam. Sed meminere Lector Tertull. usurpare solere: No, pro: Nonne. Sic infra Exhort. castit. Tom. 5. Non illud dicendum erit: Atqui si vera est lectio: auertatus, quod legit hic Auctor & Pacianus Paren. ad pœnit. oportet ut Altinum passim accipiat more Tertulliano, pro: auersus, quod altero loco legunt Pacianus & B. Cyprian. et editiones Latina omnes: nam Græcè est ὁ ἀποπέσας. Quod ipsum Cypriano non infrequens esse adnotauimus ad lib. 1. Testim. aduers. Iudeos n. 15.*

49. qui misericordiam mauult quam sacrificium.] *Sic ex 3. MS. pro: sacrificia. nā illud & Osee 6. & Matth. 9. in omnibus editionibus legitur.*

50. Lerantur celi, &c.] *Hunc quoque Luc. 16. locum latiss. Auctorem imitatus prosequitur B. Pacianus, tum Parenesi ad pœnitent. tum epist. 1. ad Sympron. qui priori loco legit: vides vbi de tuo reditu gaudeatur, quare & hic addecimus reditu.*

51. post inopiam.] *Latius Pacianus ad Sympron. post prodacta omnia bona, & cum meretricibus & fornicariis nepotata; quod paucioribus Evangelista (ut etiam adnotavit Rhenan.) dicitur in Actibus de civitate nam luxuriosus comes solet esse inopia. MS. autem cod. 3. leguntur hic: vitulum praepotum, sed magis correpondet contextui: praepotum. Legimus autem iterum cum 3. MS. Tantum releuat confessio delictorum, pro eo quod subfuerat Rhen. delictum.*

CAP. IX.

52. Huius igitur penitentiae secundae, &c.] *Capitulum hoc pertractat De penitentiae actu publico, quod ipsum ad verbum imitantur & B. Cyprian. sub finem lib. de lapsis. & B. Pacianus Paravensi ad penit. seu libro de Penit. & confess.*

53. Exomologesis est, &c.] *Hoc diligenter (inquit Rhenan.) observandum quod hic dicit, Exomologesis actum esse, quo penitentia administratur, & ministerium penitentiae, quemadmodum infra docebit. Id quod recte intellectum, multum conferet ad capiendam mentem veterum Ecclesiae scriptorum. Hinc illud Cypriani epist. ad Antonianum; Apud inferos dum confessio non est, nec exomologesis illic fieri potest. Hic autem est ex eiusdem sanctissimi martyris scriptis hunc olim in Ecclesia servatum ordinem, ut primum fieret confessio criminum apud sacerdotes Dei: hanc sequebatur penitentia, quae & praecesserat. Penitentiam excipiebat exomologesis, quam subsequatur impositio manus Episcopi aut cleri. Haec facta, dabatur Eucharistia sic reconciliatio. Atque hoc est quod Cyprian. epist. 14. tertij libri (iuxta novam editionem n. x.) dicit: Nondum penitentia facta, nondum exomologesi finita (ubi vides apertam distinctionem) nondum manu eius ab Episcopo aut clero imposita, Eucharistia illis datur. Et praecedit: Quum in minoribus peccatis agant peccatores penitentiam iusto tempore, & secundum discipline ordinem ad exomologesis veniant, & per manus impositionem Episcopi aut cleri in communicationem accipiant. Haec illic. Ergo exomologesis actus ipse penitentiae fuit illic coniectus. Idem epist. 16. lib. 3. (seu iuxta novam editionem n. 11.) Nam quum in minoribus (inquit) delictis quae non in Deum committuntur, penitentia agatur iusto tempore, & exomologesis fiat, inspecta vita eius qui agit penitentiam, nec ad communicationem quis venire possit, nisi prius illi ab Episcopo aut clero manus fuerit imposita. Et reliqua. Ita in sermone (seu potius libro) de lapsis. Denique, inquit, quanto & fide maiore & timore meliore sunt, qui quamvis nullo sacrificij aut libelli facinore constricti, quoniam tamen de hoc cogitauerunt, hoc ipsum apud sacerdotes Dei dolenter & simpliciter confitentur; exomologesis conscientia faciunt, animi sui pondus exponunt, salutarem medelam parvis licet & modicis vulneribus exquirunt. Enimvero liquere potest ex citatis Cypriani locis, occultorum scelerum exomologesis etiam fuisse secretam, quam etiamnum retinet Ecclesia, dum sacerdos pro modo delicti, certum ieiunium, elemosinam, aut preces consenti iniungit. Unde & in Ecclesiae praesertim Occidentis antiquitas confessionis secretae stabilatur, quae disciplina Ecclesiastica columen est, si anxietatem demas, & restituat libertatem. Amissa autem disciplina, corrumpantur omnia necesse est. Habemus de disciplina Romanae Ecclesiae valde insignem epistolam presbyterorum & diaconorum urbis Romae, ad Cyprianum, cuius initium: Quamquam bene sibi conscius animus l. 2. quae nunc est, n. 31. Recte quidem*

meo iudicio, quemadmodum latius Adnot. nostris in B. Cyprianum l. de lapsis, num. 99. ubi etiam interim adnotavi subinde aliter exomologesis accipi, & proprie, pro omni confessione penitentiali. Bene autem habet quod etiam Rhenan. hic fateatur primum in Actu sollemni penitentiae confessionem apud sacerdotes Dei etiam secretam fieri solitam, idque post penitentiam quae praecesserat, quae nos contritionem vocamus, de qua mox latius, ut non sit necesse pluribus eius opinionem conuelleret, de qua supra num. 1. nisi eatenus, quatenus sentire videtur sacerdotis sollem in consilium adhiberi, de quo c. sequ. latius, remittentes interim Lectorem ad meas Adnot. n. 98. in lib. 3. Cypri. de lapsis. hoc uno hic addito, quod discretis veris confessionem secretorum peccatorum agnoscat lib. de lapsis, infra in hac verba: Impressuros baptismi orationibus crebris, ieiuniis & geniculationibus, & per uigilias orare oportet, & cum confessione omnium retro delictorum, &c. Nobis gratulandum est, si non publice confitemur iniquitates aut turpitudines nostras.

54. quae delictum Domino nostrum confitemur.] *Pertinet hoc ad primam confessionem, quae Deo fit antequam sacerdotes accedamus, dum conuertimur de peccatis commissis: verum hanc non solum sufficere ex sequentibus manifestum est, quam ut pluribus sit opus, itaque eodem modo intelligendi sunt loci B. Chryso. in argumentum citati, quos perperam adducit Rhenanus, ut probet sibi in confitendum (cui tamen hic contradicit, comprobans etiam sacerdoti, uti modo dictum, eam fieri solitam) neque eius usquam addit vocem: sibi. & ubi dicit: Non dico ut publicis tibi illud agere, quae iam a praedecessore suo delictum sublata erat, patet ex his verbis: Nec apud alios agere, ut te prodas in publicum, & similia. Et vero canonicos locos Chryso. partim in Cypri. adnotauimus, partim sequenti capite, quibus expressis docet & maxime lib. de sacerdot. etiam sacerdotibus confitendum. De Adnot. (quamquam ille locum non adferat) eadem est ratio. Bedam denique & Hesichium etiam de publica penitentia loqui manifestum est, quae eorum aetate solis haereticis & schismaticis instigebatur, non aliis, quantumtunc pro uis peccatoribus. Pulcher est hac de re Augustinus lib. 49. Nemo sibi dicat: Occulte ago penitentiam, apud Deum ago, in corde ago. Ergo sine causa dictum est: Quae occulte, &c.*

55. De ipso quoque habitu atque victu mandatur, &c.] *Deerat hic (inquit Rhen.) verbum mandatur, quod nos reposuimus ex Gor. X. collatione. De ipso quoque habitu atque victu mandat, sacco & cineribus cubare, subaudi Exomologesis. Nam cum exomologesis sit actus penitentiae, & disciplina hominum misericordiae illicem; exponit, quidam sit illud, aut quae conuersatio, quae Dei misericordiam & Ecclesiam laesum inuitetque.*

56. Sacco & cineri incubare, &c.] *Ray. in lib. 1. habes (inquit idem.) verbum incubare, ut patet in libro de Patientia: Quod si hic patientia incubare, quae ronymus ad Demetriade: Meliusque est hoc facere, quam repositis opibus incubare. Porro similia exomologesis opera describit nobis Cyprianus in sermone seu libro de lapsis: Orare, inquit, oportet impensius, & vigiliam diem luctu transigere, vigiliis noctes ac sabbatis tempus omne lacrymosis lamentationibus occupare, &c.*

tas solo, adherere cineri, in cilicio volutari & sordibus post indumentum Christi perditum nullam iam velle vestitum post diaboli cibum malle ieiunium, iustus operibus incubere quibus peccata purgantur, elemosinis frequenter insistere quibus à morte anime liberetur. Atqui isdem penè verbis Pacianus loco mox citato: Cilicio corpus involuere, cineri incubare, ieiunium sera meditari, perditam vitam sordida veste lugere.

57. animum maceribus deicere, &c. Id ipsum mox latius dixit: ingemiscere, lacrymari, & mugire dies noctesque ad Dominum Deum tuum. Similiter & Pacianus: Flere in conspectu Ecclesie & lugere. & B. Cyr. præter verba paulo antè citata eodè l. de Lap. Poenitentiam criminis verus doloribus exprimentes, Dei misericordiam deprecemini. Illi se anima prosternat, illi mœstitia satisfaciât. Reuertimini, inquit, ad me ex toto corde vestro, simulque & ieiunio & fletu & planctu. Iras eius igitur & offensam ieiunio, fletibus & planctibus, sicut admanet ipsa, placemus. Quæ omnia quum fiant ob peccata commissa, cui dubium hæc ad Contritionem pertinere, primam poenitentie partem, maximè quum addat. Auctor animum deicere, & proinde non solum exteriori habitu, sed ex animo velit ista fieri. Certe præterquam quod fundamentum sit huius doctrine illud Psalm. 50. Cor contritum & humiliatum Deus non despicies; manifestè dolorem illum ob commissa peccata ad poenitentiam necessariū esse docent Patres omnium secularium, tum in Comment. eius loci, tum etiam alibi, plerumque etiam videntes contritionis voce aut compunctionis, & ad eam rem comprobantem scripturis Psalm. 6. 37. 55. ac 118. Hierem. 31. Joel. 2. 1. Corinth. 7. 2. 2. Corinth. 7. Nominatim verò B. Basili. hom. in Martyr. Iulianum, ac Regul. breu. qu. 22. & 288. Chrysostr. homil. 5. de Poenit. ac 34. in c. 12. ad Hebræos, & 46. ad popul. Antioch. item Paranesi ad Theodor. Monach. ac lib. duobus de compunct. cord. Ephrem similibus eodem titulo libris duobus. Ambrosi. in Psal. 37. & conc. 17. in Psalm. 118. Aug. Enchirid. c. 65. ac firm. 1. 2. 3. de Nat. Domini, ac de nat. boni contra Manich. c. ult. Theodoretus denique Epit. diu. decret. c. de Poenitentia. Eodem etiam pertinere adnotavit illustri. Eruditi. Simi. que Cardinalis in scri. sacul. str. anal. Hostus Confession. Polonica c. 46. illud Auctoris infra lib. 2. adu. Marc. Nam & in Græco sono (nempe μετάνοια) Poenitentia nomen non ex delicti confessione, sed ex animi demutatione cōpositum est. Quæ autem (inquit ille) potest esse animi demutatio, ubi ea quæ prius placuerunt, non displicent?

58. presbyteris aduolui, caris Dei adgeniculati. Sic hunc locum reseruit ex 3. MS. Vaticanis codicibus, qui constanter legunt: caris Dei, pro eo quod excusis habitum: aris Dei; quæ adeo lectioe Rhen. colligebat suis Adnotat. & ego similiter in Laturgicis Latinorum meis, ad aras sine ad altare Dei adgeniculationes iam tum viderat fuisse: verum quod huic loco non conueniat, remittimus eius rei tractatum ad illum lib. de Orat. si ad aram Dei steteris. Hic enim re penitus examinata, legi non potest: aris Dei. nam Poenitentes ne ad Passtophoria quidem virorum aut mulierum, multominus intra septa cleri, aut ad aras usque venire permittentur, sed ante fores Ecclesie illis locus assignabatur, sicut patet ex iis quæ supra de publice poenitentia ritibus ex Rhenano descripsimus. Quibus aduere licet illud, quod in argumento huius libri habet idem Rhenanus. Ex tripartita, inquit, historia (quæ habet id ex Zo. omeno loco supracitato) veterem Poenitentium ritum libet referre, quando cōferret id ad Tertullianum intelligendum, quamquam nihil diuersum fuisse puto.

Sunt autem hæc verba: Stant enim rei, & velut in Lamentationibus constituti. Dum enim sacra celebratio fuerit adimpleta, illi communionem non percipientes, cum gemitu & lamentatione semetipsos in terram prosternunt. Ad quos concurrrens Episcopus, & ipse cum lacrymis & gemitu spirituali prosternitur, & omnis Ecclesie plebs fletibus inundatur. Post hoc autem prior surgit Episcopus, & eleuat iacentes à terra. Tunc competenter pro poenitentibus facta oratione, dimittit omnes. At illi afflictionibus sponte vacantes aut ieiunio, ab abstinentia lacrymi, aut suspensione ciborum, aut rebus aliis que iubentur, expectant communionis tempus, quod deternit Episcopus. Constituto verò tempore, velut quoddam debitum exsoluentes, afflictione peccatorum curati cum populo communionem participantur. Hactenus illius historie verba retulimus. Hic mos adhuc obseruatur in quibusdam Ecclesiis in die Dominica cenæ, haud dubie natus ab illa exomologesi, id est, actus poenitentia, cuius Tertullianus meminit; immò fieri potest, ut ab illius ætate quasi per manus in hæc usque tempora sic traditus, pauculis ceremoniis adiectis. Exomologesi Fabiola D. Hieronymus his verbis describit: Quis (inquit) hoc crederet, ut post mortem secundæ viri, in semet reuersa (quo tempore solent vidua negligentes, iugo seruitutis excusso agere se liberi, adire balneas, voltare per plateas, vultus circumferre meretricis) sacrum indueret, & errorè publice fateretur, ut tota urbe spectante Romana ante diem Pasche in basilica quondam Laterani, qui Cesariano truncatus est gladio, staret in ordine poenitentium, Episcopo, presbyteris, & omni populo collacrymantibus, sparsum crinem, ora lurida, & squalidas manus, sordida colla submitteret? Quæ peccata fletus iste non purget? Quas inueteratas maculas hæc lamenta non abluant? Hæc Hieronymus. Et verò quod aduolui, seu prouolui, seu prosterni presbyteris, & caris Dei adgeniculati solent consistentes, iam ab Apostolicis temporibus patet, ex Epistola B. Dionysij Areopagite ad Demophilum, Epist. 8. ubi illum increpat, quod sacerdotem ad sacerdotis genua procidentem calcè abiecisset. Eodem pertinet quod B. August. dict. homil. 49. contra eos agit, qui erubescerant genua flectere sub benedictione Dei, ita illic absolutionem nuncupans, eò quod sacerdos absolvens, benedictione quadam utatur, uti infra latius c. sequi. Atqui & antea & hic voces sunt Tertullianicæ: expungit, & frustratur.

CAP. XI.

59. Plerosque tamen hoc opus, &c. Inscriptum hoc caput De iis quos pudor à Poenitentia deterret. Imitatur autem etiam hic Tertullianum penè ad verbum Pacianus Paranesi ad Poenit. Prudentes, inquit, ægri medicos nõ verentur, ne in oculis quidem corporum partibus etiam secuturos, &c. Similiter vulnèrum apertioni confessionem comparare solent alij Veteres, & nominatim Origenes & Ambrosius locis infra citatis, Basili. Reg. Breu. qu. 229. & Chrysostr. hom. 3. ad populum Antioch. Quum autem qui curari cupit sua vulnera, necesse sit ut omnia & singula medico seu chirurgo patefaciat, certè facit & ista comparatio pro particulari peccatorum confessione, de qua supra initio cap. 4. Est etiam Tertullianicum: saluti productæ, pro: profligatæ, & Næ, Gracum adfirmandi aduerbium. Item: offensam sui.

60. Quid confortes casuum tuorum, &c. Idem hunc sic expressit B. Pacianus: Confortes casuum vestrorum timere nolite. Nullum corpus membrorum suorum vexatione letatur, immò pariter dolet, & ad remediis collaborat. In vno & altero Ecclesia est, Ecclesia verò Christus. Atqui adeo qui fratribus peccata sua non tacet, Ec-

desia lacrymis adiutus, Christi precibus absoluitur.

61. Grande planè emolumentum, &c.] Ironiam esse rectè adnotauit Latinus: nam id patet ex eo quod sequitur, videlicet (quod usurpat pro Silicet) impetratur, &c.

62. quam palam absolui.] Quandoquidem qui à Deo solo absolueretur, non posset dici: palam absolui, facit istud magnoperè ad absolutionem Poenitentis in Ecclesia per sacerdotes. De qua sic pulchè B. Cyprian. de Laps. Constituantur singuli quæso delictum suum, dum adhuc qui deliquit in seculo est, dum admitti confessio eius potest, dum satisfactio & remissio facta per sacerdotes apud Dominum gratia est. Et expressius epist. 52. ad Anton. contra Nouatianos, Per sacerdotes eius pacem posse concedi. Itè epist. 54. ad Cornel. Quando permisit ipse qui legem dedit, ut ligata in terris, etiam in caelis ligata essent, solui autem possent illic, quæ hic in Ecclesia soluerentur. Neque verò aliter illam scripturam Matth. 18. & aliam similem Ioan. 20. interpretantur (præter eos quos adnotauimus ad epist. iam dictam 52. n. 86. & ad epist. 54. n. 17.) B. B. Cyril. in c. 12. Ioan. tractat. 56. Leo Papa epist. 91. August. de verbis Domini ser. 11. ac de Ciuit. Dei l. 20. c. 19. Hier. Comment. in 16. c. Matth. Ambros. in Psal. 38. & l. de Poenit. l. 2. Chrysostom. 5. de verbis Isaie, Vidi Dominum. Basl. consil. Monast. c. 23. & epist. 3. ad Amphil. c. 73. Athanas. denique sermon. in illud: Profecti in pagum. Ex quibus omnibus patet non solum consilij gratia adiri solitos sacerdotes à Poenitentibus, sed potius absolutionis gratia, cuius vel ipsam formam expressit Ambros. l. de Spiritu sancto c. 19. Non in suo, inquit, sed in Patris & Filij & Spiritus sancti nomine sacerdotes peccata dimittere. Quo pertinet adeo etiam illud quod supra ex August. adduximus, ubi Benedictione Dei appellat hic sacramentum. Plerique etiam Veterum interpretantur sic illud Ioan. 11. de Lazaro, ubi Apostolus Christus dixit: Soluite eum, & simite abire. Denique quod ipsi sacerdos te peccata remittant, express. verbus præterea reperire est apud Chrysost. lib. tribus de sacer. & Origenem hom. 2. in Psal. 37. & hom. 2. in Leuit. B. autem Pacianus epist. 1. ad Sympron. etiam argumentis aduersariorum nostrorum respondet in hac verba: Solus hoc inquit, Deus poterit. Sed & quod per sacerdotes suos facit, ipsius potestas est. Nam quid est illud quod Apostolus dicit: Quæ ligaueritis in terris, &c. Cur hoc, si ligare aut soluere hominibus non licebat? An tantum hoc solis Apostolis licet? Ergo & baptizare solis licet, & Spiritum sanctum dare solis, & solis gentium peccata purgare, quia totum hoc non aliis quam Apostolis imperatum est, &c. Denique & Episcopi Apostoli nominantur, sicut de Epaphrodito Paulus edisserit: Fratrem & commilitonem, inquit, meum, vestrum autem Apostolum. Si ergo & lauari & chrismatis potestas maiorum longe charismatum ad Episcopos inde descendit, & ligandi quoque ius adfert & soluendi. Quod & si nos id ob nostra peccata temerariè vindicamus, Deus tamen illud ut sanctis & Apostolorum cathedram tenentibus non negabit. Cui similia habet etiam Anastasius Nicenus qu. 6. in script. hoc titulo. Sic ne bonum confiteri peccata viris spiritualibus: ubi latiss. tractat quidquid huc pertinet. Quæ verba eo lubentius adduximus, tum quod rarus sit liber, tum ut eadem opera respondeatur similibus argumentis, quæ infra iam Mantamsans adfert Auctor mutata priori sententia Catholica, lib. de Pudicitia T. 5. Atqui paulo post pro eo quod erat: pulueris alicuius mordacitate anxiani, substitutum ex 3. MS. c. cruciari.

63. Quid si præter pudorem, &c.] Agit c. istud: De iis qui corporis incommodis deterentur à Poenitentia. In quo eundem imitatur tum B. Cyprian. sub finem lib. de Laps. Lamentari eum putamus ex toto corde, &c. Item B. Pacianus dicta Paranesi ad poenit. Quid dicitur (inquit) Poenitentia? Vbi est vestra carnis interitus? An quod in ipsa poenitentia, &c. reliqua utrasque loci videntes, ne forte prolixiores simus. Sunt autem iterum hic Tertullianice voces & phrasæ: deuerfari, oris deicunio vanitate.

64. in coccino.] Per coccinum (inquit Rhenan.) intelligit vestem cocco infectam. Martialis: Coccina formosæ donas & Iunthina mæcha. Coccum vulgo granum vocant, Latine reddentes Græcum Τύς & ούρα vocabulum. Apud Hieronymum ad Eubulam de veste sacerdotali, Coccus igni & atheri deputatur.

65. & Tyrio.] Tyrium (inquit idem) appellat vestimentum ex purpura Tyria constans. Ouidius:

Sive erit in Tyriis, Tyrios laudabis amictus. Qui etiam adnotat Cedo hic accipi pro: da, aut: date.

66. Siquid ficti nitoris, &c.] Ad hunc finem inquit Rhen. mulieres cerussa utuntur, coactum verò ruborem purpuris efficiunt; usum autem explicat clarus B. Pacianus: Siquid (inquit) ferruginei pulueris in suppelio fulguret, aut ficti nitoris in genus rutiler, aut coacti ruboris in labia defuder. Verum de his latius infra libell. hab. muliebri.

67. defæcato senectutem vini.] Similiter B. Pacianus: Et exquisitus vinum & defæcacio senectutis. Veteres enim ut vinum defæcarent, & liquidum redderent, misticque nocens fractis viribus, ante quam biberent, colo transmittant, uti ante me adnotauit Turonus Aduers. l. 11. c. 28.

68. Sed enim illos qui ambitu obeunt capessendi magistratus, &c.] Obire (inquit Rhen.) absque pro obambulare, quod Cicero obire comitia dicit. Molesti autem & labores eorum qui Consulatum urbis Romæ vel alios magistratus quondam ambiebant, graphicè hic depinguntur. Sed eandem rem elegantissime describit Cyprianus ad Donatum: Qui amictu clariore conspicuus fulgere non videtur in purpura, quibus hoc fordidus emit ut iugales quos arrogantium fastus prius non pertulit: quas superciliosas matutinus saluator obsecit: quot tumentium circummeliosa vestigia stipatum clientium cunctis ante præcederet, obnoxia non homini, sed potestati et reliqua. At qui per vocem decrecentes significat gestum sese demittentis in reuerentiam alterius, iuxta quæ idem adnotauit, & voce congreges utitur, propter schemata quædam in vocibus celebres & exules.

69. propter vnus anni volaticum gaudium.] Nam Consulatus (inquit idem Rhenan.) erat magistratus annuus. Item alia quædam functiones annua. Cyprianus: Eant nunc magistratus, & Consules sine Procursales ætate dignitatis insignibus, & duodecim mensibus gloriatur. Est verò antiqua vox volaticum, pro inuestigantur. Est etiam Ciceroni usitata l. 3. ad Attic. & de Arrip. c. 47.

70. securum virgarumve.] Secures & virgæ præferbantur Consulibus in publicum prodentibus, qui uno fascium nomine comprehendit dicta Epist. ad Donatum B. Cyprianus.

71. Si de Exomologesi retractas, &c.] Capiti hinc

ritulum dedimus: Quod omnia hæc metus gehennæ æternæ superare debeat. Imitatur etiam hunc locum à Paciano isdem penè verbis ubi supra, ex quo & MS. 3. ortuimus: exomologesin extinguet, pro: extinguit. Ex censura item Ioan. Haurisij legimus: adeptione, pro: adoptione.

72. quum fumariola quædam. Illud (inquit) Rhen. ad Vesuvium Campaniæ montem. Quod autem deinde adiungit, aperitur exponit l. de Pallio, quum inquit, Ex huiusmodi nubilo & Tuscia Vullinios pristinos deusta, quo magis de montibus suis Campania speret erepta Pompeios. Vbi utrobique figura Græca videtur: nam oppidorum nomina sunt. In altero loco etiã speret, pro timeat posuit, sicut & hic speret, pro timeat. Idem narrat in Apologetico his verbis: Sed nec Tuscia iam tunc atque Campania de Christianis querebatur, quum Vullinios de caelo, Pompeios de suo monte profudit ignis. Similiter Pacianus: Estuane indefessis flammarum globis, Ethna & Ianiculus (sic enim lego) & Vesuvium Campanus.

73. ignis intrinsecus facta. Figura (vbi adnotavit Rhen.) Græca, hoc est secundum eas partes que igni facta sunt, siue facta ignis, ut ipse loquitur, per geminum.

74. Ceruus sagitta transfixus, &c. Imitantur isdem penè verbis & hunc locum à Paciano, ubi supra, & Hieronymus in c. 7. Ecclesiastice verum Capris, seu potius Capris, illi tribuunt, quod Auctor Ceruo tribuit. Cui consensit Plin. lib. 8. in hæc verba (vbi etiam Rhen. citat.) Dictamnum herbam extrahendis sagittis cerui demonstrare, percussis eo telo, passisque eius herba eiecit. Auct. Plin. l. 8. c. 27. Mentionem eius herba facit Virgil. lib. 3. Æneid. 12.

Tum Venus indigno nati concussa dolore Dictamnum genitrix Cretæa carpit ab Ida, Paberibus caulam foliis & flore comantem Purpureo. Non illa feris incognita capris Gramina, quum tergo volucres hæseret sagittæ. Irreuo cabiles moras verò interpretatur idem Rhen. Iustificiter reuocabiles: nam ferrum teli facile eximi non potest.

75. nouit illos oculare rufus, &c. Hic habes (inquit Rhen.) oculare, cuius contrarium exoculare tritum verbum. De Chelidonia Plinius: Chelidoniæ, inquit, visus saluberrimam hirundines monstrare, vexatis pulorum oculis illa medentes. Vitur ægrem eadem voce & Pacianus & Hieronymus.

76. institutam à Domino Exomologesin sciens. Recte etiã hic Rhenanus adnotat, Traditum à Domino & institutum istum prænitentia actum & ministerium, qui adeo quum etiam confessionem vel ipso teste (vbi supra diximus cap. 9.) coniunctam habuerit, necesse est ut & illam à Domino institutam credamus, maxime illis verbis superacitatis c. 10. Quorum retinueris peccata, & c. atque adeo malè rursus hic adnotat secretam confessionem ex publica exortam. Bene interim habet, quod noluit abrogari, sed emendari adhibitis sacerdotibus (iuxta B. Cyprian.) atate & fide integris, sacra lectione instructis.

77. vnguium aquilinum in morem cfferatione, & capilli incuria horrorem leoninum præferente. Ita hunc locum castigauimus ex Paciano, qui eum imitatus ad verbum, fere sic habet: Leonum in illo iubar impexa cesaries, & barbarum horrorem exuperat, & longe incuruis vnguibz manus horrentes aquilas mentuntur. Antea erat vnguium leoninum in morem, & horrorem aquilinum. Veram respiciat etiam ipsa aquile & leonis effigies, quorum ille vnguibz, hic vero capillis horret. Ex MS. autem tribus legimus, vbi verè legendum est: Pro, pro: Proh. Item: dilcidio maris, pro: disfidio, quam etiam lectionem comprobauimus in Cyprian. Adnotat. nostris ad epist. 44. n. 4.

78. de istis duobus humane salutis quasi Pharis. Illud ad turrim Pharon, que in insula Pharo inter orbis miracula (quibus comparat Reges dios Nabuchodonosor & Pharaonem: quo fit ut legamus cum MS. cod. duobus, pro: duabus) à Plin. lib. 36. cap. 13. & Strabone lib. 17. recensetur.

79. Adæ exomologesin restitutus in Paradisum. Hoc contra Tatianum hereticum, cuius erat hæresis, Adæ salutem consequi non potuisse, vbi patet ex l. de Prescript. adu. hæresim fra. T. 3. vbi de hoc latius.

ULLIAN, notati onibus MELI, A. V. 36.

ARGUMENTVM IACOBI PAMELII IN LIBRVM DE ORATIONE.

R ATIONEM Dominicam explicaturus Tertullianus, eadem opera Orationibus sacrificiorum quomodo interesse debeamus explicat.	
Principio, tum ab auctore Christo, qui eam Discipulis noui Testamenti determinauit, commendat, tum etiam quod ea Breuiariũ quoddam totius Euangelij disciplina comprehendatur.	I.
Præfatiuncula autem illa: Pater noster qui in cælis es, Deum orari docet, & fidem commendari.	II.
Petitionem primam hoc continere, vt sanctificetur in nobis nomen Domini.	III.
Secundam, vt fiat voluntas Dei per omnia in nobis tam spiritu quàm carne, & vt saluimur & in cælis & in terris.	III I.
Tertiam, vt adueniat nobis regnum Dei, & cum illo regnemus.	V.
Quartam, tum vt terrenis quoque nostris necessitatibus provideat Deus, tum vt corpori	VI.

Domini, quod illis verbis: Hoc est corpus meum, in pane censetur, communicemus.

- VII. Quintam esse Exomologesin delicti, & venia petitionem, uti euadamus iudicium exactionis ad soluendum nouiss. quadrantem.
- VIII. Sextam, ut non de remittendis tantum, sed & de auerendis delictis supplicaremus, petendo ne nos induci patiat in tentationem, sed uti iudicat interpretans clausula, nos euehat à malo.
- IX. Porro addit, ex eo quod dixit Dominus: Petite & accipietis, etiam ius nobis esse superstruendi & alias petitiones, quas, sub sinem, sacrificiorum Orationes nuncupat, nos Collectas Missarum dicimus.
- X. Ita tamen ut præceptorum Dei memores, non prius ad Dei altare accedamus, quam omni & ira & animi confusione vacui: neque enim agnosci poterit à spiritu sancto spiritus inquinatus.
- XI. Alioqui rationi non esse consonum, manibus ablutis, spiritu vero sordente, oratione obire, (improbans quibusdam vsuatum morem lauandi totius corporis) quas, inquit, non adtolimus tantum, sed etiam expandimus Dominica passione modulantes.
- XII. Deinde & alia quadam denotat, quæ non religioni, sed superstitioni deputanda sunt; vel eo coercenda, quod gentilibus adæquent; uti sunt depositis penulis orationem facere, & assignata oratione assidendi mos: siquidem irreuerens sit assidere sub conspectu Dei viui, angelo adhuc orationis astante.
- XIII. Atqui & cum modestia & humilitate adorandum, manibus temperatè ac probè elatis, nec vultu in audaciam erecto, neque clariore voce, ne proximis obstrepamus.
- XIII. Denique eos item reprehendit, qui ieiunantes, præterquam sub Pascha, habita oratione cum fratribus osculum subtrahunt; quale enim sacrificium, à quo sine pace receditur. Fremilos qui stationem seu ieiunium solui putabant accepto corpore Domini: accepto enim corpore Domini & referuato, virumque saluum esse, & participationem sacrificij, & executionem officij.
- Ceterum meminit huius libri S. Hilarius in Matth. can. 5. De Orationis autem sacramenti necessitate cõmentãdi (ita lego, pro: commendandi) Cyprianus vir sanctæ memoriæ liberavit; quamquam & Tertullianus huic volumen aptiss. scripserit; sed consequens error hominis detraxit scriptis probabilibus auctoritatem. Quæ eius verba adduximus, ut agnoscat vel ipso adtestante Lector, quod ante hæresin Liber hic conscriptus sit, ut ne quis (quod facere solent Magdenburgenfes) quæ hic de sacrificio & corpore Domini tam luculenter expressit, ad errorem Montanistarum referat. Intelligit autem Librum S. Cypriani de Oratione Dominica, in quo ad verbum ferè, uti solet, hunc imitatur, & verba etiam quædam ex ultimo capite, de quibus infra, transscripsit Hrabanus noster lib. de Inst. cler. 2. c. 3. Quorum duorum testimonia, etsi vel sola sufficere debeant, certè non modò Ioan. Gagnæus, qui primus in editione Parisiensi edidit, sed & Lelandus MS. hunc librum vidisse testatur, atque aded ad MS. Anglicanum exemplar Gelenius castigauit. Ego, quum quod præstarem, nullum nancisci potuerim, saltem Adnotationibus, quæ ad confirmationem Christiani sacrificij faciunt, illustravi.